

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 343.83:343.811(497.4)(091)

Prejeto: 14. 1. 2020

Varnostno osebje v zaporih na Slovenskem (od grajskih ječarjev do pravosodnih policistov)

PAVEL ČELIK

mag. sociologije

Tbilisijska ulica 54, SI-1000 Ljubljana

Izvleček

Stražarji prostorov, ki so bili namenjeni obsojenim osebam, so se po nazivu in vsebini dela spreminjali nekako vzporedno s spremembami v pojmovanju namenov kaznovanja. V fevdalni dobi je bil temeljni namen kaznovanja maščevanje storilcu za dejanje, ki ga je storil, zato so bili zaporni prostori ustrezni temu namenu. Z razvojem družbenih odnosov sta se temu smotru pridružila še poboljševanje in prevzgoja obsojenega, da ne bi več zašel na kriva pota, kot rečemo danes. Zaradi tega je prišlo do temeljitih sprememb v pogledih glede namena kaznovanja in na izvajanje tega kaznovanja. Nastale so nove stavbe in v njih je bilo vse več različnih oseb, ki so skrbele za življenje zapornikov. Pomembno vlogo so igrali pazniki, ki so skrbeli za izvajanje hišnega reda v teh prostorih. Danes jim je dana tudi pomembna prevzgojna vloga in ne le varnostna. Širši pomen zaporov se kaže tudi v tem, da so bila in so revolucionarna dejanja množic uperjena tudi ali zlasti v osovražene ječe.

Ključne besede:

zapori, stroški vzdrževanja, varnostno osebje, pooblastila, usposabljanje, šolanje, socialne razmere, drugo osebje v zaporih

Abstract

PRISON SECURITY PERSONNEL ON SLOVENE TERRITORY (FROM CASTLE JAILORS TO CORRECTIONAL OFFICERS)

At the comprehension of punishment changed through time, also titles and tasks of prison guards changed. In feudal times, the main purpose of punishment was revenge on the perpetrator for the offence which has been committed and therefore, the prison cell corresponded to this purpose. The development of social relations brought about correction and re-education of convicts to prevent their slipping back to the old tracks as we say today. Fundamental changes in views of punishment purpose and its execution have been introduced. New prisons buildings employed new profiles of personnel. Guards, who were responsible for keeping order in these buildings, played an important part. Today their tasks do not encompass only guarding, but also re-education. The broader importance of prisons can also be seen in the fact that many revolutionary acts of crowds were aimed at mostly hated prisons.

Key-words:

Prisons, maintenance costs, security personnel, authorization, qualification, education, social relations, other prison personnel

UVOD

Odkar obstaja organizirana človeška skupnost, so za tiste, ki so se pregrešili zoper njene postave, obstajale določene oblike kaznovanja. Izločitev iz tako imenovane prvotne skupnosti, ki ji je pripadal kaznovani, je pomenila skoraj gotovo žalosten konec njegovega življenja. Te kazni so se spreminjale nekako vzporedno z razvojem človeške družbe, s prevladujočimi družbenimi odnosi v njej in še zlasti s pojmovanjem o namenih kaznovanja.

Prispevek ima namen, da prikaže nekatere plati osebja, ki je skrbelo za varnost tistih, ki jim je bila zaradi storjenih nedovoljenih dejanj odvzeta prostost in so to kazen prestajale v posebej za to odrejenih prostorih. To varnostno osebje se je imenovalo različno, odvisno od zgodovinskega obdobja: ječarji, zaporniški stražarji ali čuvaji, pravosodni stražniki, pazniki in danes pravosodni policisti. Ta sestavek prikazuje nekatere njihove značilnosti v posameznih obdobjih slovenske preteklosti. To obsega njihov izbor in usposabljanje, nekatere socialne razmere tega osebja, vključevanje različnega strokovnega kadra k prevzgoji obsojencev itd. Povedati je treba tudi to, kdo je skrbel za prostore zaporov, saj je bilo tudi od tega odvisno, v kakšnih razmerah so obsojenci živeli.

Ko so se Slovenci v 6. stoletju naselili v sedanji domovini, so se ravnali po več pravnih izhodiščih: staroslovanskem pravu rodovno-plemenske družbe z zametki patriarhalnega suženjstva, po ostankih prava predrimske in rimske sužnjeposestniške družbe ter po vplivih razvite zgodnje fevdalne družbe raznih germanskih plemen. Ta doba staroslovanskega prava sega do popolne uveljavitve tuje fevdalne ureditve, to je nekako do konca 10. stoletja. Obdobje fevdalizma sega od tedaj pa do leta 1848, skoraj tisočletje.¹ Sestavek zajema obdobje od uveljavitve tujega fevdalnega reda na slovenskem ozemlju do današnjega časa.

Zapor štejejo kot sistem razmerij med osebjem in zaprtimi osebami ter med zaporniki samimi.² Ta razmerja lahko pripeljejo do konfliktov, ki se utegnejo pokazati tudi v grobi obliki protestov. Z zapori je povezano troje možnih protestnih pojavov. Po nosilcih teh dejanj so to lahko protesti službenega osebja v teh zavodih, protesti zapornikov in protesti javnosti do dogajanj v zaporih:

- a) Najbolj v ospredju so bili in so protesti obsojenih oseb, ki so tudi najpogostejši in najnevarnejši. Protesti obsojencev so lahko pogojeni z dogajanjem v širši družbi in predvsem z notranjimi dejavniki v zavodih. Med slednje dejavnike prištevajo preveliko gnečo v zaporih, pretogo izvajanje hišnega reda, diskriminacijske prijeme paznikov do obsojencev, grobo ravnanje z obsojenci itd.
- b) Nezadovoljstvo lahko izrazijo tudi zaposleni v teh zavodih, celo stražarji, kar je precej redko. Po navadi s tem zahtevajo izboljšanje delovnih pogojev v zavodih (plači, plačilo nadurnega dela, več stražnikov, boljše medosebne odnose itd.) ali širše (na primer skrb za stanovanja zaposlenih).³
- c) Javnost navadno s protestom izrazi nezadovoljstvo z dogajanjem v pravosodju ali ožje v konkretnem zavodu pri izvajanju kazenskih sankcij. Te razmere utegne oceniti kot premile ali prestroge do obsojencev.⁴

O zaporih je pri nas objavljenega precej gradiva, še več ga je bržkone v naših arhivih. Morda to ne velja za prvo obdobje fevdalne ureditve, ko so pisni viri razmeroma skromnejši. V poznejših obdobjih naše preteklosti je podobnih gradiv vse več, v sedanjosti še posebej.

¹ Vilfan: *Pravna zgodovina Slovencev*, str. 23, 49 in 69.

² Džinić: *Zatvoreniško društvo*, str. 71.

³ Čelik: *Protestni pojavi v zaporih*, 1983, str. 205–215.

⁴ Čelik: *Množični protesti zoper kriminaliteto*, str. 332–338.

Bržkone je širše družbeno dogajanje pri nas v 60. letih 20. stoletja vplivalo tudi na to, da je naš knjižni trg posvetil pozornost tudi zločinstvenosti in kaznovanju le-tega v preteklosti. Slovenski avtorji teh knjig so se izkazali: Sergej Vilfan je leta 1961 orisal pravno zgodovino Slovencev; Bogo Grafenauer je leta 1962 prikazal kmečke upore pri nas, ki so pomenili uporništvo zoper obstoječi fevdalni red in bi jih tudi danes uvrstili med najhujše zločine.

Peter Fister je leta 1975 svojo knjigo namenil raziskovanju, kako so kmetje gradili svoje protiturške utrdbe. Pozneje je dr. Vasko Simoniti leta 1990 objavil raziskavo o vdorih Turkov na slovensko ozemlje, kar ni ogrožalo le samega fevdalnega reda, temveč celo obstoj in razvoj našega kmečkega prebivalstva. Andrej Studen je leta 2004 prikazal kriminaliteto in kaznovanje pri nas.

V tujini je izšlo več knjig in nekatere so prevedli v slovenski jezik. Omeniti velja vsaj dve deli: Christopher Hibbert je prikazal zgodovino zločinstva in kaznovanja v Angliji ter v nekaj drugih zahodnih državah. Kurt Baschwitz je orisal čarovniške procese v Evropi, ki so potekali tudi na Slovenskem in so marsikdaj pomenili korak nazaj od že dosežene pravne varnosti posameznika.

Naši mlajši zgodovinarji so pristopili k obravnavi zaporov med prvo in drugo svetovno vojno pri nas, kjer so prevladovali prijeti ali ujeti pripadniki nasprotnih armad oziroma narodnoosvobodilnega gibanja proti okupatorjem.

Tuja literatura o tej problematiki je še obširnejša, čeprav je najzanimivejša tista bolj redka, ki obravnava tudi slovensko ozemlje.

I. ČUVAJI GRAJSKIH IN MESTNIH JEČ

V začetnem obdobju fevdalizma so pri nas začele nastajati grajske stavbe, ki so ob turških vpadih in kmečkih uporih postajale vse bolj utrjene. Nekatera naselja so si pridobivala mestne pravice in s tem pravice do utrjenega obzidja, ki jih je varovalo zlasti ob turških vpadih na naše ozemlje. Tretja oblika naselbine je bila kmečka vas, ki ni bila zaščiten pred vdori s turškega ozemlja na zasedenem Balkanu. Vaščani so si pomagali, kot so vedeli in znali, dokler državna in deželna oblast nista pristopili k širšim obrambnim ukrepom.

Omeniti velja, da so v tem obdobju naše zgodovine veljali ti kazenski zakoni: cesarja Karla V. iz leta 1533 s kratico CCC; cesarice Marije Terezije iz leta 1768 s kratico CCT; zakon o kriminalnih hudodelstvih in kriminalnih kaznih iz leta 1787, zakonik o hudodelstvih in težkih policijskih prestopkih iz leta 1803 ter francoski kazenski zakonik iz leta 1808.⁵ Po porazu Francije je spet veljal omenjeni predpis iz leta 1803. Prva dva omenjena predpisa je leta 1959 naši javnosti obširneje prikazal Matija Golob, nekdanji kriminalist.⁶

1.1 Grajske ječe

TedANJI večji gradovi so imeli tudi prostore, namenjene izključno za prijete, obtožene ali obsojene osebe. Zemljiško gospostvo je bilo namreč osnovna fevdalna, gospodarska, upravna in pravna enota, grad pa središče fevdalnega ozemlja. Take prostore so imenovali grajske ječe in te so bile praviloma v slabih prostorih v okviru grajskega poslopja, brez prave svetlobe, zato so jim rekli tudi temnice. Bržkone je slovenska beseda ječa povezana s trpljenjem oseb, ki so tam prestajale kazni. Ječarji so bili del graščinskega osebja in so jih izbrali tudi ali zlasti iz vrst oborožene posadke. Ta posadka je varovala grajsko poslopje pred vsiljivci, zlasti v času turških vpadov, skrbela za red in varnost na celotnem graj-

⁵ Melik: *V Imenu Njegovega Veličanstva Kralja!*

⁶ Golob: »Kriminalistična taktika« v *Karolini in Terezijani*, str. 7–27.

skem posestvu, spremljala grajskega gospoda na potovanju, šla z njim na vojno in opravljala tudi naloge stražarjev grajskih ječ.

Zemljiško gospostvo je namreč izvajalo tudi sodno in kaznovalno vlogo za določena prepovedana dejanja, razen za umor, veliko tatvino, cestni rop, vlom in podobna dejanja, za katera je veljala krvna sodba, ki je bila v pristojnosti deželnega glavarja ali njegovega namestnika.⁷ Fevdalizem je značilen prav po tem, da je država prenašala na posamezne zemljiške lastnike velik del državnih funkcij, veliko večji kot druge ureditve.⁸

Patrimonialno sodišče zemljiškega gospoda, ki je prehajalo z očeta na sina itd., je sodilo vsem svojim podložnikom v vseh sporih in zločinih, ki so se zgodili na tem posestvu, razen za dejanja, kjer bi bila lahko izrečena smrtna kazen. Gospod je razsojal tudi o sporih med njim in podložniki.⁹

Vaški župan je bil posrednik med plemiško gospodo in podložniki. Skrbel je za red v vasi, pomagal pri pobiranju davkov, razsojal o manjših sporih med podložniki itd. Pri razsojanju mu je pomagalo 12 kmetov.¹⁰

V fevdalni dobi je bil namen kaznovanja predvsem ta, da se storilcu ali osumljencu prizadenejo muke, ne pa njegovo poboljšanje. Težišče je bilo na smrtni kazni. Manjša hudodelstva in prekrške so kaznovali s telesnimi ali sramotilnimi kaznimi.¹¹ Na razpolago so imeli številne mučilne naprave, o katerih so pred kratkim na starem gradu v Celju pripravili stalno razstavo in zajeli obdobje od 16. do 18. stoletja, za razstavo pa izdali barvni propekt.¹²

Oblastna vloga gradov je prišla do svojevrstnega izraza zlasti v kmečkih uporih. Prijeti uporni kmetje so ječali v grajskih ječah in čakali na sodbo. Njihovi somišljeniki (uporniki) so jih včasih hoteli osvoboditi. Lep primer je veliki tolminski punt leta 1713, ki je zajel skoraj celotno Goriško in del Kranjske. Konec marca 1713 je približno pet tisoč Tolmincev krenilo proti Gorici, tudi zato, da bi iz grajskih ječ osvobodili zaprte rojake. To so dosegli, toda upor je trajal dalje in zatrla ga je krajiška (vojska iz Vojne krajine na Hrvaškem) in nato še nemška vojska. To je bil zadnji veliki punt na Slovenskem.¹³ Med revolucionarnim vrenjem so izžanski kmetje 21. marca 1848 napadli tamkajšnji grad, ga oplenili in razbili. Razgnala jih je šele vojska.¹⁴

Ko so Francozi leta 1809 začasno zasedli naše kraje, so odpravili pravico graščakov, da so sodili svojim podložnikom. Sodno upravo so podržavili. Ločili so sodstvo od uprave, sodne razprave so bile javne in ustne.¹⁵ To se pravi, da so prinesli k nam tudi sadove francoske revolucije iz leta 1789. To je veljalo za čas francoske zasedbe naših krajev, po letu 1814 pa je spet veljalo avstrijsko kaznovalno pravo.

1.2 Ječe v mestih

Z nastajanjem večjih mest so tam zgradili nove zaporniške stavbe ali stare predelali za te namene, zlasti v prestolnicah države oziroma dežele. Tam so namestili tudi osebje za vzdrževanje reda v teh stavbah in drugo osebje za delovanje zaporov, kjer so bili sprva najštevilnejši tisti možje, ki so neposredno varovali obsojene osebe.

⁷ Gruden: *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 396.

⁸ Isto kot opomba 1, str. 74–75 in 165.

⁹ *Zgodovina Slovencev*, str. 183.

¹⁰ Isto kot opomba 7, str. 392.

¹¹ Isto kot opomba 9, str. 183.

¹² Teater groze, Celje: Zavod Celeia.

¹³ Isto kot opomba 9, str. 335–338; Švajncer: *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*, str. 61–63.

¹⁴ Isto kot opomba 9, str. 443–444.

¹⁵ Mal: *Zgodovina slovenskega naroda*, str. 90–91.

Mesto je ustanovil mestni gospod, ki je naselju podelil tudi mestne pravice. To je bil fevdalec oziroma njegov naslednik, ki je imel v lasti ozemlje, kjer je nastajalo mesto. Mestne pravice so določale zlasti način mestne samouprave. Družbena in pravna razlika med mestom in graščinskim ozemljem je bila namreč ta, da je bilo mestno prebivalstvo osebno svobodno in povezano v občino. Na območju mesta se je izoblikovala samouprava, ki so jo vodili izvoljeni predstavniki meščanov. Navadno jo je vodil mestni sodnik kot najvišji mestni funkcionar, kot bi rekli danes.¹⁶ Podobno kot plemiči in duhovniki so svoje sodišče imeli tudi meščani. Sestavljali so ga mestni svetovalci, vodil pa mestni sodnik.

Mesta so lahko imela te prebivalce: svobodnjake pod mestno jurisdikcijo (meščanstvo, gostači in posli); zemljiške gospode in njihove podložnike; lahko pa še svobodnjake brez meščanskih pravic in zunaj mestne jurisdikcije (na primer Judje). Praviloma so svobodna mesta izvajala oblast na mestnem območju, tudi del kaznovalne oblasti v mestnih ječah. Slednje so bile največkrat že na zunaj drugačne od grajskih ječ. Večinoma je šlo za v te namene preurejene stavbe.

Tako so bile ječe za ljubljanske prebivalce v stari in novi stavbi Na Tranči oziroma Pod Trančo. Od tam so jih preselili v nekdanjo vojašnico na Žabjaku, kjer so leta 1754 ustanovili kaznilnico in tam so bile s presledki ječe vse do zgraditve nove sodne palače. Obakrat je šlo za stavbo pod grajskim hribom in znotraj obzidja. Za najtežje kaznjence so bili od leta 1815 do leta 1895 prostori na gradu. Na Magistratu so bile ječe za dolžnike.¹⁷ V ljubljanski Tranči so leta 1753 zaprli 15 oseb, ki so bile udeležene v spopadu med uradnimi osebami in domačini v Stični. Tam je bil 3. junija 1753 letni sejem, kamor je oblast iz Ljubljane poslala tri tobačne nadzornike, iz Novega mesta pa 15 finančnih stražnikov in 30 vojakov. Poskrbeli naj bi predvsem za to, da bi odkrivali tihotapce tobaka. Tobak je bil državni monopol. Na sejmu so odkrili tihotapca, ki je nedovoljeno prodajal žvečilni tobak. Med postopkom so domačini obkolili uradne osebe, ki so se hotele umakniti v bližnji samostan, zato so streljale v zrak. To je množico še bolj razburilo in uradne osebe je napadla s kamenjem in palicami. Uradne osebe so streljale v množico in ubile enega kmeta, šest jih je bilo hudo ranjenih. Tedaj je množica na samostanskem dvorišču ubila štiri finančne stražnike, tri tobačne nadzornike in tri vojake, njihova trupla pa razmesarila. Oblasti so osumile 29 storilcev, od katerih so jih 17 uspeli prijeti. Prepeljali so jih v Ljubljano in zaprli v Tranči. Med kaznjenci je bilo sedem kmetov, šest hlapcev, po en čevljar in krovec. Sodilo jim je deželno sodišče in 17. januarja 1755 je bila razglašena sodba: dva sta bila obsojena na smrt, 10 na zaporne kazni in trije so bili oproščeni.¹⁸

V dobi absolutizma je avtonomnost mest skoraj povsem ugasnila. Okrožni uradi so prevzeli nadzorstvo nad njimi ali pa so jih podredili zemljiškemu gospodarstvu.¹⁹ Kresije so bile posrednik med deželno vlado in občinami. Sprejemale so tudi tožbe kmetov zoper zemljiške gospode. Tako je bil vzpostavljen neposreden stik s podložniki in jih varoval pred krivičnim izkoriščanjem.²⁰ Upravne reforme cesarja Jožefa II. so nekaterim zemljiškim gospodarstvom dale poleg nabornih še vrsto policijskih (upravnih) nalog. Od države so prevzela krajevno sodstvo in so jim rekli delegirana ali okrajna gospodarstva. Na Kranjskem jih je bilo 39.²¹

Za kaznjence v grajskih ječah je skrbelo graščinsko osebje iz vrst stražnega, vojaškega osebja, v mestnih ječah pa osebje mestne uprave. Domnevati je mogoče, da so bili graščinski ječarji podobnega socialnega izvora kot tisti v mestnih ječah, že samo okolje delovanja pa je bržkone vplivalo na malce drugačno ravnanje z zaprtimi. Še več, domnevati je mogoče, da so prav mestne ječe

¹⁶ Isto kot opomba 9, str. 192, 196.

¹⁷ *Krajevni leksikon Slovenije*: II. knjiga, str. 302–304.

¹⁸ Ribnikar: *Upor v Stični 3. junija 1753*, str. 47–56.

¹⁹ *Enciklopedija Slovenije*: 7. zvezek, str. 82, 87.

²⁰ Isto kot opomba 9, str. 945.

²¹ Smole: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, str. 16, 19.

nosile od grajskih ječ drugačen pogled na prestajanje kazni. V mestnih ječah so se namreč lahko znašli vsi prebivalci mest, ki so bili večinoma svobodni, ne pa podložniki, kot je veljalo za grajske ječe. To sicer ne pomeni, da so bili mestni zapori dostojni prostori.

Poznavalec zaporov Tim Scholz je o zaporih v zgodnjem novem veku zapisal, da je o njih le malo poznanega in je le malo virov o njih. V središču tedanjega kazenskega postopka sta bila preiskava in prizadevanje, da obdolženec ne bi pobegnil. Posamezne okoliščine preiskovanja so bile odvisne od socialnega statusa prijetega. Šele v 18. stoletju so nastali sistematični zapisi o teh prostorih. Ti zapisi so se nanašali vsekakor na tako imenovane disciplinske oziroma prisilne delavnice, ki niso bile nikakršni preiskovalni zapori. Zapisal je, da so bile v zaporih še v 16. stoletju neznosne razmere: bili so vlažni, komaj ogrevani, vanje je padlo malo svetlobe, zračenje je bilo pomanjkljivo, še posebej tedaj, ko je bil zapor pod zemljo.²²

V nekaterih naših tedanjih trgih in mestih so še ohranjeni sramotilni stebri, imenovani prangerji. Tam so privezali storilca manjših in manj nevarnih kaznivih ravnanj, da je bil izpostavljen javni graji in posmehu mimoidočih. Danes naštevajo osem takih nekdanjih trgov, in sicer: Brestanico, Lemberg pri Šmarju, Motnik, Pilštanj, Podsredo, Rečico ob Savinji, Ptujsko Goro in Predgrad v Poljanski dolini v Beli krajini ter tri naša mesta: Piran, Ptuj in Radovljico.²³

Javne usmrtitve obsojenih oseb je oblast prirejala z namenom, da bi s tem zajezila kriminal. Cesar Maksimilijan je leta 1514 izdal malefični red za Ljubljano, ki je bil eden od prednikov enotne državne kazenske zakonodaje. Po letu 1868 so javne usmrtitve obsojencev prestavili za zidove jetnišnic.²⁴

Kaznjence v državnih ječah so razmeroma dobro oskrbovali, drugače pa je bilo v graščinskih zaporih. Graščak je imel namreč s pravosodjem le stroške: skrbel je za prostore zaporov, stražno osebje, preskrbo, prevoz kaznjencev itd. Te stroške je poskušal čim bolj zmanjšati.²⁵

1.3 Več desetletij: notranja in zunanja nevarnost

V srednjem veku je naše ozemlje doživljalo dvojno nevarno dogajanje. Šlo je za kmečke upore in za turške vpade na slovensko ozemlje. Prva dejanja so resno ogrožala tedanjo družbeno ureditev pri nas in v širšem evropskem prostoru ter so se vlekla več stoletij, druga pa so grozila, da bo tudi na našem ozemlju zavladala islamska ureditev in ta grožnja je trajala več desetletij.

a) Ko je Bogo Grafenauer leta 1962 opisal kmečke upore na Slovenskem, je naštel šest velikih, 10 srednjih in 107 krajevnih. Ključno vlogo pri teh uporih je igrala fevdalna renta. Šlo je za njen objektivni razvoj po obsegu in obliki te rente. Vsaka sprememba te rente je praviloma izzvala kmečka gibanja. To je bilo odvisno zlasti od tega, kako je kmet občutil te spremembe. Podložniki so morali opravljati tlako tudi v zvezi s sodstvom, na primer pri lovu na zločince, pri spremstvu zločincev s sedeža zemljiškega gospoda k deželnemu sodišču itd. Organiziranost upornih kmetov se je opirala na vojaško organiziranost, ki so jo kmetje oblikovali v obrambi pred Turki. Med te upore je omenjeni strokovnjak uvrstil tudi tistega na Igu. Tam je 21. marca 1848 zvečer okoli 300 do 500 Ižancev naskočilo tamkajšnji grad, ga oplenilo, požgalo gruntne knjige, urbarje in hišno opremo.²⁶

²² Scholz: *Das Gefängnis in der frühen Neuzeit.* – Tod eines Gefangenen, str. 1–2.

²³ Podatke sem povzel iz *Krajevnege leksikona Slovenije*, kjer pa ni podatka za Brestanico, Piran in Ptuj.

²⁴ Studen: *Rabljev zamah*, str. 10, 110.

²⁵ Isto kot opomba 15, str. 244.

²⁶ Grafenauer: *Kmečki upori na Slovenskem*, str. 37, 158, 356, 405, 407.

Ko so bili ti upori s silo zatrti, so se številni od upornikov znašli za grajskimi zapahi, drugi so svojo upornost plačali takoj na kraju upora. Upornike v grajskih ječah so stražili ječarji ali drugo stražarsko osebje na gradu, odvisno od števila upornikov.

b) Leta 1408 je bil prvi turški vpad na slovensko ozemlje, ko so ropali v okolici Metlike, leta 1415 pa so prodrli vse do Ljubljane. Njihova osvajalska politika je predvidevala dve stopnji. Začela se je z roparskimi vpadi na ozemlja, ki so jih hoteli osvojiti. Namen je bil, da gospodarsko oslabijo prizadete dežele in razredčijo tamkajšnje prebivalstvo. Slednje so dosegali tako, da so ga pobijali, odpeljali na svoje ozemlje ali ga pregnali v druge kraje. Druga stopnja je bila neposredno gospostvo nad osvojenim ozemljem, ki je postalo v vazalni odvisnosti od Turkov. Potem je ta nevarnost s presledki trajala skoraj dve stoletji. Plemstvo je iskalo varnost v gradovih, ki so jih vse bolj utrjevali. Mestno prebivalstvo se je zavarovalo z obzidji. Kmetom je preostalo, da so se zatekali v protiturške tabore. Ti so bili praviloma okoli cerkva, ki so bile praviloma na vzvišenih krajih in so že s tem pomenili oviro za turške jezdece ali pehoto. Na območju današnje Slovenije je bilo okoli 200 takih taborov, zunaj meja današnje Slovenije pa več kot sto, je zapisal Peter Fister, preučevalec teh taborov pri nas.²⁷ Pri nas so razvili tudi svojevrsten sistem obveščanja o bližajoči se turški nevarnosti. Ti tabori so postali kmečka oporišča med upori kmetov.²⁸

Plemstvo in meščanstvo sta bili manj izpostavljeni neposredni turški nevarnosti, kar pa ni veljalo za vaško prebivalstvo. Slednje je bilo sprva odvisno od lastnih ukrepov za obrambo in varnost, čemur bi danes rekli samozaščita. Sčasoma je oblast razvila svoj sistem obrambe pred Turki, ki je upošteval tako graščine, mesta kot vasi.

Turški vpadi na naše ozemlje so pomenili svojevrstno nevarnost tudi za zaporniške prostore v gradovih in ječe v mestih, ki so jih oblegali Turki. Nevarnost je bila obojestranska, tako pri jetniškem osebju kot pri zapornikih. Bržkone bi jih napadalci odpeljali s seboj na svoje ozemlje, če bi preživeli obleganje in osvojitve gradu ali mesta. Ker v manjših mestih ni bilo dovolj ustreznih prostorov za zapor, so jih preselili v drugo mesto ali pa so našli zanje nadomestilo: gostilno ali kar obsojenčevo hišo. Slednje je veljalo zlasti za plemenite ljudi.²⁹ Ta razpršenost prostorov je služila kot zapor.

1.4 Poznejša vloga nekaterih naših gradov in zaporov

Zanimivo je vsaj na kratko pogledati, kako so nekatera grajska poslopja pri nas prestala obdobje odmiranja fevdalne ureditve, čas obeh svetovnih vojn in neposredno po njima. Postala so (spet) prostori trpljenja in tudi smrti, torej spet prostori, kjer so zaprte osebe tudi ječale.

Leta 1821 so celovško kaznilnico za težje hudodelce prestavili v Ljubljano, in sicer na grad.

Za te namene so ga preuredili in je postal državna kaznilnica. Sprva so tam zapirali moške in ženske, ki so bili obsojeni na kazen do deset let ječe. Te zapore so opustili leta 1849, na tem mestu pa za slabih dvajset let vzpostavili vojaško skladišče. Zatem je tam spet bila državna kaznilnica, ki so jo po potresu leta 1895 opustili. Pred prvo svetovno vojno so tamkaj spet vzpostavili kaznilnico, ki je med vojno kmalu odstopila mesto taborišču za vojne ujetnike, ki so bili zajeti na tedanjih treh frontah avstro-ogrske vojske (soški, proti Italiji; vzhodni proti Rusiji in jugovzhodni proti Srbiji) ali pozneje od jugoslovanske vojske med

²⁷ Fister: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*.

²⁸ Simoniti: *Turki so v deželi že*, str. 41, 168.

²⁹ Isto kot opomba 22.

spopadi na Koroškem. Ocenjujejo, da se je tam zvrstilo blizu 60.000 ujetnikov vseh vrst.³⁰

Škofja Loka je bila sedež freisinškega posestva in mesto s svojo samoupravo. Posest je upravljal skrbnik, ki je bil hkrati tudi sodnik za vse podložnike. Mesto je za meščane pridobilo pravico do svojega sodnika, o pritožbah na njegove odločitve je odločal grajski oskrbnik. Leta 1803 je ta posest pripadla državi. Med prvo svetovno vojno je bila v gradu vojaška bolnišnica, med okupacijo so grad zasedli Nemci in nagnali uršulinke, kmalu po osvoboditvi pa je v gradu nastal kazenski poboljševalni dom in zaporniki so delali v bližnji tovarni Motor, iz katere je nastala Loška tovarna hladilnikov.³¹

Tudi med okupacijo Slovenije so nekatera grajska poslopja zelo spremenila svoj namen. Postala so ali vojašnice za nastanitev nemških, italijanskih ali madžarskih okupacijskih sil, zlasti vojske, ali pa zbirna taborišča za izgon določenih slovenskih prebivalcev ali pa zapori in mučilnice za pripadnike osvobodilnega gibanja. Zbirni taborišči za pregnane Slovence sta bili na primer grad Brestanica in Begunje na Gorenjskem; slednji je postal tudi mučilnica za zaprte domoljube iz Gorenjske.³²

Italijanski okupator je v Ljubljanski pokrajini pustil dotedanje vodstvo in osebje zaporov. Postopoma so ga zamenjevali s svojim osebjem. Po italijanski okupaciji so to prevzeli Nemci, ki so postopoma v to osebje vključevali pripadnike Policijsko-varnostnega zbora, torej naše ljudi v službi okupatorske oblasti.³³

Zgodovinar Damijan Guštin je v svoji monografiji zapisal, da je med drugo svetovno vojno odvzem prostosti na Slovenskem dosegel največji obseg. Šlo je za policijski ali za sodni ukrep. Značilnost je bil odmik od dotedanje profesionalizacije nadzornega osebja v zaporih. Vojaške enote in policija so namreč oblikovale svoje zapore. Zato so bili zaprti izpostavljeni večjemu pritisku in manj strokovnemu ravnanju. Policisti, karabinjerji in vojaki so bili do zapornikov, zlasti političnih, nasilnejši. Domače osebje v zaporih so okupatorji prevzeli, a so ga šteli za manj zanesljivo. Večina tega osebja so bili pazniki. Nekateri pazniki so vzpostavili stike z narodnoosvobodilnim gibanjem. Okupator je praviloma postavil svoje vodilno osebje v zaporih. Za preprečevanje pobegov in zlasti zaradi naraščajoče nevarnosti partizanstva so zapore dodatni zavarovali, praviloma s policisti. To je veljalo zlasti za begunske zapore. Izračunal je, da je odvzem prostosti v zaporih, ki je trajal nad dva meseca, dosegel okoli 64.000 slovenskih prebivalcev. Če pa upoštevamo še tiste, ki jim je bila odvzeta prostost (izgon, internacija in konfinacija), je ta številka okoli 120.000, to je blizu 8 odstotkov prebivalstva. Med njimi je bilo okoli 90 % tistih, ki so bili nasprotniki okupatorjev.³⁴

Po osvoboditvi so nekateri gradovi ponovno spremenili svojo vlogo. Postali so ali začasna taborišča za zajete tuje vojake in njihove domače pomagače ali pa zapori. Zapori so bili zlasti na škofjeloškem gradu za tiste, ki so hodili na delo v bližnjo tovarno. V Brestanico so preselili zapornice iz Begunj na Gorenjskem. Po ukinitvi ženske kaznilnice so v Brestanici vzpostavili zbirni center za naše državljane, ki so bežali na Zahod in so jih prijeli naši organi; rekli so jim mejaši. Po obravnavi teh oseb, kjer so sodelovali tudi predstavniki varnostnih organov iz vseh jugoslovanskih republik, zlasti iz federacije, so mejaše razmestili po zaporih po vsej državi.³⁵

³⁰ Bandur: *Ne princeze in vitezi, zaporniki so prebivali v grajskih sobanah.*

³¹ Planina: *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino.*

³² *Enciklopedija Slovenije*: 1. zvezek, str. 313.

³³ Guštin: *Sodni zapor v Ljubljani med drugo svetovno vojno*, str. 123–141.

³⁴ Guštin: *Za zapahi*, str. 71, 75, 93, 417 in 421–422.

³⁵ Kranjec: *Molčali so in spali v krstah.*

II. ZAPORNIŠKA STRAŽA V CESARSKO-KRALJEVIH ČASIH

Kazenski zakonik iz leta 1803 je odpravil nenadzorovano javno kaznovanje in telesno mučenje. Uvedel je sistem odvzema prostosti in prevzgojno prisilno delo.³⁶ To je pomenilo drugačen pristop tudi pri izvrševanju kazni.

Sprva so bili v grajskih ječah za zaprte osebe zadolženi skoraj izključno grajski stražarji in hlapci kot pomožno osebje. Nekoliko podobno je bilo z ječami v mestih. Kapitalizem kot nova družbena ureditev je pomenil med drugim spremembe v osebju, ki je skrbelo za dogajanje v ječah. Stražarji so ostali del zaporniškega osebja, a ne več edini. Za notranje življenje v zaporih so postopoma uvajali še druge osebe, ki so skrbele za izvajanje novih načel za izvrševanje kazni.

2.1 Postopoma državni zapori

Z napredovanjem kapitalističnih odnosov je prihajalo tudi do novih oblik odklonskega ravnanja in drugih pojavov, tudi uporov nastajajočega meznega delavstva oziroma proletariata. Država je nastopila tudi z vojsko, ki je bila takoj pri roki. Zemljiška gospostva je vse bolj nadomeščala osrednja državna oblast s svojimi ustanovami. Med te so spadale tudi stavbe zaporov, preurejene ali zgrajene prav v te namene.

Leta 1821 so celovško kaznilnico za težje hudodelce prestavili v Ljubljano, in sicer na grad, kar je že omenjeno. Kaznjence v državnih ječah so razmeroma dobro oskrbovali, drugače pa je bilo v graščinskih zaporih.³⁷

Kaznilnico v Mariboru so zgradili leta 1889 in med drugo svetovno vojno so Nemci tam zapirali privržence osvobodilnega gibanja. Po letu 1963 je to vlogo osrednjih zaporov prevzel zavod na Dobu.

Država je leta 1875 kupila graščino Katzenstein v Begunjah in jo preuredila v ženske zapore. To ustanovo je zakupila Družba usmiljenih sester sv. Vincencija Pavelskega in tako je bilo do leta 1941. Upravljanje te kaznilnice je redovnicam, ki jih je bilo 35, prinašalo dobiček. Zmogljivost tega zapora je bila do 300 oseb. V njem so bile lekarna, šola za ročna dela, šivalnice in velika ekonomija.³⁸ Med drugo svetovno vojno so Nemci tam zapirali zavedne Slovence, kmalu po vojni pa so tamkaj imeli miličniško šolo, nakar je bila tam bolnišnica za duševne bolezni.

V graščini na Igu iz leta 1696 so imeli svojo posadko Nemci, Italijani in domobranci, leta 1956 je grad postal zapor, ki je postal edini ženski zavod te vrste pri nas. Po ukinitvi zaporov v Brestanici so leta 1963 v Rogozi pri Mariboru oblikovali odprti kazenski zavod. V Kopru je bila kaznilnica od leta 1824.³⁹

Poleti 1902 so zgradili osrednjo pravosodno palačo v Ljubljani, v kateri so bili tudi prostori za preiskovalne in sodne zapore za krajše zaporne kazni. Ta del sodnega posloplja so leta 1970 podrli in tam zgradili nove prostore, kjer so čez dve leti namestili dve postaji milice, danes policijska postaja Ljubljana Center in postaja prometne policije Ljubljana.

³⁶ Strafgesetz über Verbrechen und schwere Polizei-Übertretungen, izdan 3. septembra 1803. V: Gesetze und Verfassungen in Justiz-Fache für die deutschen Staaten der Österreichischen Monarchie, von dem Jahre 1798 bis 1803, Wien: Aus der k.k. Hof- und Staats-Druckerei, 1816.

³⁷ Isto kot opomba 15, str. 244.

³⁸ Zemljič: *Oris ženske deviantnosti na začetku 20. stoletja*, str. 48–49.

³⁹ *Enciklopedija Slovenije*: 5. zvezek, str. 35–37.

2.2 Prisilna delavnica v Ljubljani

Vse naštete zapore je postopoma prevzela nase državna oblast s sedežem na Dunaju. Edina podobna prevzgojna ustanova, ki je bila deželna, torej kranjska, je bila prisilna delavnica v Ljubljani.

Dvorna pisarna je na predlog deželnih stanov Kranjske izdala določbe o začasni prisilni delavnici v Ljubljani. Ustanovili so jo leta 1847 v Ljubljani. Vanjo so pošiljali kršitelje javnega reda in miru, klateže in druge osebe, ki so prestajale krajše zaporne kazni policijskega (upravnega) značaja. Leta 1873 so ta zavod razdelili na dva dela: oddelek za mlajše mladoletnike, stare do 18 let, in oddelek za starejše mladoletnike, stare med 18 in 21 let.⁴⁰ Kranjska je leta 1870 podrobneje uredila poslovanje tega zavoda.⁴¹ Ni šlo za kaznovalno ustanovo, pač pa za poboljševalnico: osebe naj bi se navadile na ustrezno delo in se nravstveno poboljšale. Med take osebe so spadali brezdelneži, berači in nepoštene osebe, nevarne za osebno in premoženjsko varnost. Osebe je v ta zavod predlagala občina, odločilo pa okrajno glavarstvo. Dokončno je o tem odločila deželna vlada v Ljubljani. V zavod niso smeli poslati otrok (do 14 let), duševnih bolnikov, za delo nezmožnih oseb in doječih mater. Bivanje je trajalo najmanj šest mesecev in največ dve leti, po odločitvi deželne vlade pa tri leta. Leta 1885 je to uredil državni zakon⁴² in pristojnost glede oddaje v delavnico prenesel na sodišča. Ta so ob sodbi smela izreči oddajo v prisilno delavnico. S tem je prenehal veljati državni zakon zoper lenuhe in potepuhe z dne 10. maja 1873.⁴³

V taki delavnici je bilo zaposleno osebje, primerno za prevzgojo gojencev. Domnevati je mogoče, da je bilo varnostno osebje zelo redko, bržkone večinoma na vhodih ustanove. V tem sestavku jo je treba omeniti zgolj kot eno od ustanov za prevzgojo mladine, ki ni bila pravi zapor.

2.3 Nekaj nalog tudi za varnostne sile

Med prvo svetovno vojno so morali orožniki ali stražniki polagati pozornost tudi na nezanesljive osebe, ki so jim oblasti določile kraj, v katerem so morale prebivati. Rekli so jim interniranci ali konfiniranci. Prvi so morali bivati v za to določenem kraju, drugi pa so imeli gibanje omejeno na določeno območje, ki ga niso smeli zapustiti brez izrecnega dovoljenja pristojne oblasti. Takih oseb se ni dalo nadzorovati samo z zaporskimi stražarji, saj so bili nadziranci razpršeni tudi po vaseh, temveč je to vlogo prevzelo tudi orožništvo oziroma državna policijska straža.

Med temi osebami naj omenim le dva znana Slovenca: profesor dr. Fran Ilešič med prvo svetovno vojno ni smel zapustiti Ljubljane, saj je bil osumljen vseslovanskega delovanja; nekdanji ljubljanski župan Ivan Hribar je bil zaradi zavzemanja za Slovenijo sprva konfiniran v kraj Abtenau v deželi Salzburg, pozneje pa v Mozirju; v Ljubljano se je smel vrniti šele januarja 1918.⁴⁴

⁴⁰ Errichtung einer Provinzial-Zwangsarbeit-Anstalt in Laibach für Krain, 1847.

⁴¹ Postava 15. julija 1870, veljavna za vojvodino Kranjsko, zastran priiganjanja obče škodljivih oseb v prisilno delavnico, 1870.

⁴² Postava, s katero se okrepljejo kazensko-pravna določila o tem, koga je dopuščeno deržati v prisilnih delavnicah in popravnih, 1885.

⁴³ Postava od 10. maja 1873, s katero se dajo policijsko-kazenska določila proti dela boječim se (lenuhom) in proti vlačugarjem (potepuhom), 1873.

⁴⁴ Čelik: *Orožništvo na Kranjskem*, str. 398, 400.

III. PRAVOSODNA STRAŽA V JUGOSLOVANSKI KRALJEVINI

Jelka Melik, preučevalka našega pravosodnega sistema, je zapisala, da se je leta 1930, ko so bili sprejeti temeljni kazenski predpisi Kraljevine Jugoslavije, pri nas začelo obdobje, ko je na Slovenskem veljalo kazensko pravo, po zasnovi in vodilnih načelih enako kazenskemu pravu najrazvitejših in pravno najbolj urejenih držav.⁴⁵

V času Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Jugoslavije so čuvalje v zaporih praviloma imenovali pravosodna straža. Ta je na začetku tridesetih let 20. stoletja dobila nove pravne okvire za svoje delovanje in organiziranost. Po prvi svetovni vojni so slovenske oblasti poskrbele tudi za vojne invalide. Te, ki so jih zaposlili tudi kot paznike, vratarje in uradne sluge, je leta 1921 zapisal uradnik v invalidskem oddelku poverjenišтва za socialno politiko ljubljanske vlade, ko je poročal o prizadevanji nove oblasti za vojne invalide.⁴⁶

3.1 Pomagale so tudi državne varnostne sile

Tudi v tem obdobju so morale državne varnostne sile pomagati pri izvajanju kazenskih ukrepov oblastnih organov.

Po končani prvi svetovni vojni so nezanesljivim ljudem iz Koroške določili bivanje na ozemlju pod nadzorom jugoslovanskih oblasti in so bili nekakšni talci za ravnanje avstrijskih oblasti, zlasti med koroškimi Slovenci. Podobno so namreč storile avstrijske oblasti s koroškimi Slovenci, če so jih šteli za sumljive ali nezanesljive.

Poverjenišтво za notranje zadeve pri Deželni vladi za Slovenijo v Ljubljani je februarja 1920 poročalo v Beograd, da je bilo leta 1919 na ozemlju tedanje Slovenije 462 takih oseb, avstrijskih državljanov, od teh 292 v Kočevju, 165 v Ljubljani, v Kranju tri, v Radovljici in Slovenj Gradcu po ena. Na ozemlju pod nadzorom jugoslovanskih sil je bilo tistega leta v internaciji še 73 oseb v Velikovcu in v Borovljah 138 oseb.⁴⁷ Po izgubi Koroške sta obe mesti pripadli Republiki Avstriji. Skupaj je bilo vseh internirancev s Koroškega torej 673 oseb. Interniranci so v Ljubljani bivali na gradu, v prisilni delavnici in v policijskih zaporih.⁴⁸

Ženske osebe, določene za prestajanje kazni v kazenski zavod v Begunje, so orožniki ali varnostni stražniki praviloma spremljali do Ljubljane. Tam so jih prevzeli policijski oziroma varnostni stražniki, ki so bili zaposleni na vsakokratnem policijskem oblastvu v slovenski prestolnici, in osebe spremljali v Begunje.⁴⁹ Spremlstvo kaznovanih oseb so torej med potjo do kazenskih zavodov praviloma opravljali pripadniki obeh vrst tedanjih varnostnih sil, pazniki so nato nastopili svoje naloge v kazenskem zavodu.

3.2 Spet prisilna delavnica

Zakon⁵⁰ je poleti 1921 določil, da se osebe, ki so jih označili kot pretepače, pijance ali prostitutke, kaznujejo z zaporom do treh mesecev, po prestani kazni pa so jih smeli oddati v prisilno delavnico. Če so bile take osebe mlajše od 21

⁴⁵ Melik: *V imenu Njegovega Veličastva Kralja!*, str. 10.

⁴⁶ Breclj: *Oskrba vojnih oškodovancev v Sloveniji*, 1921.

⁴⁷ SI AS 61, šk. 47, spis št. 4252.

⁴⁸ SI AS 16, 1919, fascikel 3601–4200, spis št. 4119.

⁴⁹ Čelik: *Slovenski stražniki*, str. 73–74.

⁵⁰ Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, 1921.

let, so jih oddali v zavod za vzgojo in moralno poboljšanje, kjer so bili do svoje polnoletnosti.

Pravosodni minister je na temelju tega zakona junija 1923 izdal uredbo o oddaji oseb v prisilne delavnice.⁵¹ Tam je oseba ostala tri, štiri ali pet let. Taka delavnica za ženske iz vse kraljevine je bila hkrati določena v ženski jetnišnici v Begunjah na Gorenjskem.⁵² Osebe so orožniki ali stražniki spremljali do Ljubljane, tam jih je prevzelo policijsko ravnateljstvo in z vlakom odpravilo v Begunje. Tako delavnico za moške iz celotne države so naslednje leto oblikovali v kaznilnici Stara Gradiška na Hrvaškem.⁵³

Maja 1925 so v begunjski prisilni delavnici ustanovili še oddelek za prisilno vzgojo mladoletnic, ki so bile obsojene po zakonu o zaščiti javne varnosti in reda v državi. Ta dekleta so morala biti ločena tako od zapornic kot od odraslih žensk na prisilnem delu. Tudi ta dekleta so do Ljubljane spremljali stražniki ali orožniki, od tam pa varnostno osebje policijskega ravnateljstva v Ljubljani.⁵⁴

Mladoletnice iz vse kraljevine, ki so bile obsojene po drugih predpisih, so kazni prestajale v kaznilnici v Slavonski Požegi na Hrvaškem.

3.3 Kaznovalni zavodi leta 1929

Jeseni leta 1929 je izšel zakon, ki je uredil prestajanje kazni zapora in je imel 81 členov.⁵⁵ Opustil je dotedanji izraz ječa in jo nadomestil z izrazom kazenski zavod, krajše zapor. Zakon je pooblastil ministra za pravosodje, da določi ustrezne zavode po celotni državi. Konec decembra istega leta je ta minister določil kazenske zavode. V Sloveniji sta bila dva tovrstna zapora. Polnoletni moški (stari nad 21 let) in starejši mladoletniki (stari med 18 in 21 let) so prestajali zaporno kazni v kazenskem zavodu v Mariboru. Za ženske istih starostnih skupin je bil kazenski zavod v Begunjah na Gorenjskem.⁵⁶

Deklice (stare do 14 let) in mlajše mladoletnice (stare med 14 in 18 let) so oddajali v zavod za prisilno vzgajanje in poboljševanje v Slavonski Požegi, dečke v tak zavod v Pakinskem in mlajše mladoletnike v zavod v Glini. Vsi trije omenjeni zavodi so bili na Hrvaškem. V Sloveniji je bil zavod za poboljševanje mlajših mladoletnikov od leta 1929 v Ponovičah pri Litiji, zavod za poboljševanje mlajših mladoletnic pa v Poljčah pri Begunjah.⁵⁷

Ista odločba je urejala tudi, kje so izvajali od sodišč izrečene varnostne ukrepe. Prisilno delo za moške je izvajala prisilna delavnica v Stari Gradiški, za ženske pa taka delavnica v Begunjah. Zavod za zdravljenje pijancev je bil v Lepoglavi, pijank pa v Begunjah. Zavod za zdravljenje neprištevnih moških je bil v Lepoglavi, takih žensk pa v Begunjah.⁵⁸

Zmogljivost moške kaznilnice v Mariboru je bila tedaj 472 oseb in ženske kaznilnice v Begunjah 250 oseb, skupaj torej 722 oseb. Sodni zapori so lahko sprejeli toliko oseb: v Celju 141, v Ljubljani 336, v Mariboru 253 in v Novem mestu 124 oseb, skupaj torej 854 oseb.⁵⁹

⁵¹ Uredba, kako postopati pri oddajanju oseb v prisilne delavnice, 1923.

⁵² Razpis o ustanovitvi prisilne delavnice v Begunjah, 1923.

⁵³ Razpis ministra pravde z dne 11. 8. 1924 o ustanovitvi prisilne delavnice v Stari Gradiški, 1924.

⁵⁴ Razpis o ustanovitvi oddelka za prisilno vzgojo mladoletnic pri prisilni delavnici v Begunjah, 1925.

⁵⁵ Zakon o izvrševanju kazni na prostosti, 1929.

⁵⁶ Osnova o razporedu obsojencev na poedine kazenske zavode po 7. členu zakona o izvrševanju kazni na prostosti, 1930.

⁵⁷ Razpored o oddajanju mladoletnikov (mladoletnic) v zavode za vzgajanje in poboljševanje, 1930.

⁵⁸ Razpored za oddajanje oseb v zavode za izvrševanje očuvalnih odredb, 1930.

⁵⁹ Škerlj: *Pravosodje v Sloveniji v prvih desetih letih po zedinjenju*, str. 403; Jelić: *Kazneni i drugi slični zavodi Kraljevine Jugoslavije*, str. 1114–1121.

V Ljubljani so bili policijski zapori v stavbi deželnega sodišča (danes sodna palača na Tavčarjevi ulici 9), na policijskem ravnateljstvu (danes Policijska uprava v Ljubljani, Prešernova c. 18) oziroma v nekdanji šempetrski vojašnici (danes sestavni del Univerzitetnega kliničnega centra) in tudi na Magistratu (danes sedež vodstva Mestne občine Ljubljana), kjer so zakupili prostor za 30 oseb. V tej nekdanji vojašnici so bili med drugo svetovno vojno policijski zapori za rodoljube.⁶⁰

3.4 Uniforma in oborožitev pravosodne straže leta 1930

Sredi februarja 1930 je izšla Uredba o uniformi in oborožitvi pravosodne straže, ki je veljala od 31. januarja 1930.⁶¹ V Sloveniji se je za pravosodne stražnike uveljavljalo ime pazniki. Ta straža v kazenskih zavodih in sodnih zaporih je bila razvrščena po hierarhični lestvici takole: paznik, višji paznik in poveljnik paznikov. Le poveljnik paznikov je smel biti tudi v civilni obleki, drugi ves čas le v uniformi. Predpis je točno določil, kateri del uniforme je vsakemu od teh treh skupin pripadal in v kolikem roku. Zimska uniforma za vse je bila iz sukna in je obsegala bluzo, hlače in šajkačo (pokrivalo), za poveljnika paznikov pa še telovnik. Letna uniforma za vse moštvo je bila iz platna. Ti obleki sta jim pripadali vsako leto, enako tudi par čevljev, le paznikom in višjim paznikom tudi garnitura perila (dve srajci, dvoje spodnjih hlač, štiri obujke in dve brisači). Obujke so bile namesto nogavic. Vsaki dve leti so pazniki in višji pazniki prejeli zimski sukneni telovnik in poletno platneno bluzo. Na tri leta so vsi prejeli: plašč, par usnjenih in par suknenih golenic. Vsaka štiri leta je poveljnik paznikov prejel dežni plašč (pelerino), drugi pa plašč. Na pet let je paznikom in višjim paznikom pripadal dežni plašč (pelerina).

Žensko osebje te straže je vsako leto prejelo zimsko volneno obleko in poletno laneno obleko, mornarsko in poletno kapo, par čevljev, štiri srajce, dve brisači, volneno ogrinjalo (pled); na tri leta jim je pripadala kratka zimska volnena jopica.

Pozimi so stražarji na zunanji straži uporabljali zimski plašč in zimske škornje, ki pa niso bili v njihovi osebni zadolžitvi, temveč v lasti zavoda.

Po preteku navedenih rokov trajanja za posamezne dele uniforme so le-ti postali last paznikov in višjih paznikov. Lahko so jih nosili tudi po prenehanju zaposlitve, a brez orožja in razpoznavnih znakov (označb položaja oziroma naziva).

Poveljniku paznikov, njegovemu namestniku in višjemu pazniku sta pripadala revolver in sablja. Pazniki so bili oboroženi s puško in nožem (bajonetom); ko so službo opravljali v notranjih prostorih, pa so bili oboroženi z revolverjem.

IV. ZA VARNOST ZAPOROV JE SPRVA SKRBELA MILICA

Po osvoboditvi države izpod okupatorjev je milica prevzela tudi skrb za varnost zaporov in podobnih ustanov. Med slednjimi so bila prva leta zlasti taborišča za vojne ujetnike, ki so jih miličniki stražili na deloviščih in v bivališčih. Ti miličniki so bili sprva deležni enakega izobraževanja kot drugi miličniki, ki so bili razporejeni po postajah in v drugih enotah, na delovnem mestu pa so se dodatno usposabljali in izpopolnjevali za pazniška opravila.

Miličniki so se sprva srečevali tudi s štirimi oblikami neprostovoljnega dela. Konvencija Mednarodne organizacije dela je že leta 1930 prepovedala vsa-

⁶⁰ *Krajevni leksikon Slovenije*: II. knjiga, g. Ljubljana, str. 336.

⁶¹ Uredba o uniformiranju in oborožitvi pravosodne straže, 1930.

ko prisilno delo. Ta se je uveljavljala počasi in različno po državah. Kazenska zakonodaja v Jugoslaviji je v obdobju 1945–1951 poznala štiri oblike nesvobodnega dela: a) prisilno delo brez odvzema prostosti, kar je veljalo do leta 1948; b) prisilno delo z odvzemom prostosti, kar je veljalo do leta 1951; c) poboljševalno delo je bilo s predpisom uvedeno leta 1948 in preklicano leta 1951; č) družbenokoristno delo so uvedli leta 1949 in odpravili leta 1951. Sodišča so izrekala obsodbe na prve tri oblike, upravni organi pa na zadnji dve obliki tega dela. To delo je doseglo višek v času izvajanja prvega petletnega plana 1947–1951. Leta 1951 je zvezni zakon predpisal delo kot vzgojni ukrep.⁶²

4.1 Iz zakonskih določb

Pazniki so imeli ista pooblastila za uporabo prisilnih sredstev kot drugi miličniki. Prvi zakon o milici je leta 1946 med prisilna sredstva uvrstil le telesno silo in orožje. Paznik je orožje smel uporabiti v petih primerih, če ni mogel drugače: a) odbiti fizičnega napada nase; b) zavarovati življenja državljanov; c) premagati nasilnega protipravnega odpora pri opravljanju pomembnega uradnega opravila; č) preprečiti pobega nevarnih zločincev; d) odbiti napada na državno ali društveno premoženje ali objekt, ki ga je varoval.⁶³ Za paznike so bile pomembne vse določbe te vrste, še posebej pomembne pa določbe pod gornjimi točkami a), c), č) in d).

Kmalu so določbe predpisov o izvrševanju kazni tovrstne naloge prenesle na pazniško službo, ki je dobivala svoje lastne naloge, organiziranost, izobraževanje in uniformo. Ta služba je ostala v okviru organov za notranje zadeve. Miličniki, ki so skrbeli za varnost v teh zavodih, so se postopoma tudi v pravnih predpisih razločevali od drugih miličnikov, ki so skrbeli za javno varnost v mestih in podeželju.

Naslednji zakon o organih za notranje zadeve je leta 1956 prvič med notranje zadeve uvrstil tudi izvrševanje kazni, varnostnih ukrepov in vzgojnih poboljševalnih ukrepov, če niso v pristojnosti drugih organov. Miličniki so čuvali tudi osebe, ki so bile v priporu ali v preiskovanem zaporu.⁶⁴

Tudi temeljni zakon o službi notranjih zadev je leta 1964 med nalogami organov za notranje zadeve naštel izvrševanje kazenskih sankcij, kar je imelo pomen za vso državo.⁶⁵ Zatem v temeljnih predpisih o notranjih zadevah ni bilo več določb, ki bi se nanašale na izvrševanje kazenskih sankcij.

Po brionskem plenumu CK ZKJ 1. julija 1966 so se začele priprave na prenos izvrševanja kazni zapora od organov za notranje zadeve na republiške pravosodne organe. Leta 1968 je to prešlo v pristojnost pravosodja⁶⁶ in s tem se je začelo novo, drugo povojno obdobje v izvrševanju kazni v Sloveniji, sta zapisala pisca članka o profesionalizaciji penološke stroke pri nas.⁶⁷ Leta 1971 so ustavna dopolnila celotno področje izvrševanja kazenskih sankcij prenesla v pristojnost republik in pokrajin, in to ni bilo več v zvezni pristojnosti.⁶⁸

Približno četrto stoletje po drugi svetovni vojni je bilo torej izvrševanje kazenskih sankcij v naši državi v pristojnosti organov za notranje zadeve, nato je prešlo v pristojnost pravosodja. Značilen je bil močan vojaški in miličniški vpliv, ki se je odražal v avtoritarnosti in rigidnih (togih, okorelih) odnosih med obsojenci in delavci v zaporih.

⁶² Mikola: *Delo kot kazen*, str. 7–9.

⁶³ Zakon o narodni milici, 1946, čl. 14.

⁶⁴ Zakon o organih za notranje zadeve, 1956, čl. 5 in 7.

⁶⁵ Temeljni zakon o službi notranjih zadev, 1964, čl. 15 in 17.

⁶⁶ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, 1968.

⁶⁷ Meško in Hacin: *Profesionalizacija penološke stroke v Sloveniji*, str. 312.

⁶⁸ Ustavni amandmaji XXV. do LIII. k ustavi SR Slovenije, 1971.

4.2 Pravilnik o pazniški službi

Na temelju zakona o izvršitvi kazni, varnostnih ukrepov in vzgojnih popoljševalnih ukrepov iz leta 1951 je minister za notranje zadeve FLRJ leta 1952 izdal Pravilnik o pazniški službi v kazenskih popoljševalnih zavodih, ki je veljal od 5. aprila 1952.⁶⁹ To je bil prvi tovrstni pravilnik pod novo oblastjo, ki je bil objavljen in že zato ga je vredno prikazati.

Pazniki so varovali prostore zavoda, čuvali obsojence med delom bodisi v zavodu bodisi zunaj njega, vzdrževali notranji red in disciplino med obsojenci ter med prevozom spremljali obsojence. Kjer so kazni prestajale ženske, so paznice skrbele za vzdrževanje notranjega reda in discipline. Njihovi nazivi so bili za moške: paznik, višji paznik, nadzornik paznikov in poveljnik paznikov; za ženske pa: paznica, višja paznica, nadzornica paznic in poveljnica paznic. Sistematizacijo pazniškega osebja je določil republiški minister za notranje zadeve, za zvezne zavode te vrste pa zvezni notranji minister. To osebje je bilo uniformirano in oboroženo, kar je določil zvezni minister za notranje zadeve.

Neporočeni pazniki in višji pazniki so morali praviloma stanovati v prostorih zavoda, enako vdovci brez otrok ali razvezani brez otrok; drugi pa v neposredni bližini. Brez dovoljenja starešine niso smeli zapustiti svojega bivališča. Starešina paznikov je moral skrbeti za poučevanje moštva, kako opravljati službo.

Strelno orožje pri opravljanju službe je smel uporabiti v petih primerih: a) če ni mogel drugače odvrniti neposrednega napada nanj; b) če obsojenec na drugi poziv paznika ni obstal; c) če katera koli oseba na tretji poziv ni obstala; č) če ni mogel drugače priklicati paznikov na pomoč; d) ob požaru, uporabi obsojencev ali ob drugi nenadni nevarnosti.

Če ni bil v službi, je smel v zavodu orožje uporabiti v treh primerih: a) če ga je dejansko napadel en ali več obsojencev, napada pa ni mogel drugače odvrniti; b) če ni mogel drugače preprečiti pobega enega ali več obsojencev; c) če je eden ali več obsojencev skušalo pobegniti z dela zunaj zavoda ali med spremljanjem, pa se tega ni dalo drugače preprečiti.

Če je prišlo znotraj zavoda do upora in je bila nevarnost, da bi obsojenci pobegnili ali ogrozili zavod, je o uporabi orožja odločil upravnik ali poverjenik za notranje zadeve kot načelnik pristojnega organa za notranje zadeve, ob njuni odsotnosti pa starešina paznikov ali njegov namestnik.

Med paznike je bil sprejet, kdor je izpolnjeval pogoje iz 50. člena zakona o državnih uslužbencih. Ta je vseboval osem pogojev, od državljanstva FLRJ prek volilne pravice do vseh drugih pogojev za stroko, v katero je hotel stopiti. V državno službo je bil lahko izjemoma sprejet tudi tisti, ki je bil starejši od 50 oziroma 60 let ali tuji državljan, če je to dovolil predsednik vlade FLRJ.⁷⁰ Poleg teh osmih pogojev sta bila za paznika še dodatna dva pogoja: da je odslužil vojaški rok in je bil star od 21 do 30 let. Pazniki so dobili brezplačno uniformo, orožje in opremo; tisti, ki so stanovali v zavodu, pa še brezplačno oskrbo, kurivo in razsvetljavo.

Leta 1948 je bil ta zakon o državnih uslužbencih spremenjen in dopolnjen, spremenjen je bil tudi 50. člen, in sicer tako, da je smel biti za državnega uslužbenca sprejet tudi tisti, ki je izpolnjeval vse pogoje, star pa je bil nad 16 let, če je to dovolila vlada FLRJ.⁷¹

⁶⁹ Pravilnik o pazniški službi v kazensko popoljševalnih zavodih, 1952.

⁷⁰ Zakon o državnih uslužbencih, Ur. list FLRJ, št. 62/46, z dne 2. avgusta 1946.

⁷¹ Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državnih uslužbencih, Ur. list FLRJ, št. 44/48, z dne 29. maja 1948, čl. 20.

4.3 Stroga disciplina

Zgoraj opisani pravilnik o pazniški službi iz leta 1952 je imel stroge določbe glede discipline med pazniškim osebjem. Odgovarjali so za disciplinske nerednosti in za disciplinske prestopke. Med nerednosti so šteli manjše kršitve službene dolžnosti, za prestopke pa hujše kršitve službene dolžnosti, ne glede na to, ali so za posledico imeli kazensko odgovornost. Za nedisciplino so odgovarjali po zakonu o državnih uslužbencih.

Kot disciplinske nerednosti so šteli šest kršitev: nepravilno hrambo orožja in opreme; nepravilno nošenje orožja in uniforme; nepravilno ravnanje v postroju; nepozdravljanje ali nepravilno pozdravljanje starešin; nepravilno postiljanje postelje, pospravljanje obleke in perila v kasarni; nezadostno snago telesa, perila, obleke, obutve, postelje in prostorov v kasarni. Za te nerednosti je bilo predvidenih pet kazni: ustni ukor; ustni ukor pred postrojem; pisni strogi ukor; denarna kazen, ki je za vsak posamezni primer lahko znašala največ 10 odstotkov čistih prejemkov v enem mesecu, vsota teh kazni pa največ 20 odstotkov vseh mesečnih prejemkov; zapor do deset dni. Komur je bila izrečena denarna kazen, so mu otroški dodatek izplačevali v celoti. Zadnje tri naštete kazni so vpisali v uslužbenski list. Te kazni je izrekal upravnik zavoda ali poverjenik za notranje zadeve, po pooblastilu obeh pa tudi starešina paznikov. Možna je bila pritožba na izrečeno kazen. Če jo je izrekel starešina paznikov, je pritožbo reševal upravnik zavoda ali poverjenik za notranje zadeve; o pritožbi na upravnikovo odločbo je odločal poverjenik; o pritožbi na poverjenikovo odločbo pa je odločalo republiško ministrstvo za notranje zadeve.

Disciplinski prestopki so bili našteti v 65c. členu zakona o državnih uslužbencih, in sicer jih je bilo 16; poleg teh pa je za paznike bilo določenih še 11 drugih prestopkov: zapustitev dolžnosti brez dovoljenja starešine ali brez opravičene službene potrebe; vsaka nepokorščina do nadrejenih; nemaren odnos do čuvanja opreme, orožja, uniforme in drugega državnega premoženja; neopravičeno jemanje ali odtegotvanje hrane obsojencem; sprejemanje nagrad ali daril od obsojencev, njihovih sorodnikov ali drugih oseb; vsako kupovanje, prodajanje ali menjanje stvari, živil ali drugih predmetov med uslužbenci in obsojenci; prinašanje prepovedanih stvari v zavod ali odnašanje takih stvari iz zavoda ter pomoč ali omogočanje takih dejanj obsojencem; vsako neodločno ali nepazljivo nastopanje nasproti obsojencu, ki mu je zaupan, da pazi nanj; prinašanje alkoholnih pijač v prostore, v katerih so obsojenci, in dovolitev, da obsojenci pijejo alkoholne pijače; spanje na pazniškem mestu ali med pazniško službo; vsako ravnanje z obsojenci, ki je v nasprotju s pravili službe ali predpisi hišnega reda.

Za disciplinske prestopke je bilo predvidenih petero kazni: prepoved napredovanja v višji plačilni razred oziroma podelitve periodičnega poviška in tudi prepoved napredovanja v višji naziv za čas od šestih mesecev do enega leta; zmanjšanje prejemkov za dobo od treh mesecev do enega leta, kar v posameznem mesecu ni smelo presežati 20 odstotkov enomesečnih čistih prejemkov; zapor od deset do trideset dni; odpust iz službe s prepovedjo vrnitve v službo za dobo od enega do treh let; odpust iz službe za vselej. Komur je bila izrečena denarna kazen, so mu otroški dodatek izplačevali v celoti.

Kazni za disciplinske prestopke je na prvi stopnji izrekalo disciplinsko sodišče zavoda, o pritožbi pa disciplinsko sodišče ministrstva za notranje zadeve v republiki. O disciplinskih prestopkih paznikov, ki so službo opravljali pri poverjeništvu za notranje zadeve okrajnega oziroma mestnega ljudskega odbora, je na prvi stopnji odločalo disciplinsko sodišče ministrstva za notranje zadeve v republiki.

Paznik, ki je bil disciplinsko kaznovan z zaporom, ni imel pravice do prejemkov za čas, ko je prestajal to kazen, razen otroškega dodatka.

Leta 1948 so spremembe in dopolnitve zakona o državnih uslužbencih

določile 23 disciplinskih prestopkov, za katere je bil storilec odgovoren ne glede na to, da je prestopke storil bodisi iz malomarnosti bodisi zavestno.⁷²

4.4 Pazniki kot izvršilni uslužbenci v notranjem resorju

Istega dne, torej 5. aprila 1952, je začel veljati tudi pravilnik, ki je določil, kdo so izvršilni uslužbenci v notranjem resorju.⁷³ Med te uslužbence je štel v celoti tudi pazniško osebje, ki je bilo po hierarhiji razporejeno takole: paznik, višji paznik, nadzornik paznikov in poveljnik paznikov.

Paznik je moral imeti končano najmanj osnovno šolo in končati tečaj za ta naziv. Ta tečaj je potekal v nižji šoli republiškega ministrstva za notranje zadeve.

Višji paznik je dosegel ta naziv po petih letih službovanja na mestu paznika.

Nadzornik paznikov je moral imeti vsaj nepopolno srednjo šolo in nižjo šolo republiškega notranjega ministrstva ali pa deset let službovanja kot paznik ali višji paznik ter strokovni izpit za nadzornika paznikov.

Poveljnik paznikov je moral službovati najmanj deset let kot nadzornik paznikov in opraviti strokovni izpit za poveljnika paznikov.

Plača paznika je bila 5.600 dinarjev na mesec, s poviški na službena leta pa do 7.700 dinarjev. Višji paznik je bil uvrščen od XVII. do XV. plačilnega razreda, nadzornik paznikov od XVI. do XIII. plačilnega razreda in poveljnik paznikov od XII. do XI. plačilnega razreda. Vsaka tri leta službe so tistim v XV., XIII. XII. in XI. plačilnem razredu pripadali po trije periodični poviški. Ti poviški so v XV. plačilnem razredu znašali 300 dinarjev na mesec, v XIII. in XII. razredu po 400 dinarjev in v XI. plačilnem razredu 500 dinarjev mesečno. Poviški paznikov so znašali 300 dinarjev na mesec in jih je bilo sedem, prav tako vsaka tri leta službe.

Minister za notranje zadeve v republiki je predpisal učni načrt in program nižje šole ministrstva za notranje zadeve, enako je veljalo za tečaj za paznike v tej šoli. Isti minister je predpisal program strokovnega izpita za nadzornika in poveljnika paznikov. Kdor ni uspešno končal zaključnega izpita v tej šoli ali na tečaju, mu je prenehala služba. Napredovanje je bilo dveh vrst: a) v višji naziv in b) v višji plačilni razred.

Pet let po uveljavitvi tega pravilnika, torej od leta 1957 dalje, so bili lahko za višjega paznika postavljeni tudi podčastniki JLA, za nadzornike paznikov častniki milice in JLA, za poveljnika paznikov prav tako častniki milice in JLA. Če so podčastniki in častniki milice ter JLA prenehali dotedanjo službo in najkasneje v pol leta prestopili med paznike, se jim je dotedanja služba štela po določbah tega pravilnika.

V dveh poznejših letih je bil ta pravilnik trikrat spremenjen in dopolnjen. Od 18. februarja 1953 je bil ta pravilnik spremenjen in dopolnjen takole: poveljnik paznikov je bil razvrščen od XII. do VIII. plačilnega razreda; trije periodični poviški so bili v XV., XIII., XII., XI. in VIII. plačilnem razredu.⁷⁴ Od 30. septembra 1953 je veljala ta sprememba tega pravilnika: plača paznikov je znašala 6.300 dinarjev na mesec, s poviški po službenih letih pa do 8.400 dinarjev.⁷⁵ Od začetka leta 1954 je veljala tretja sprememba. Najprej so bile spremembe v razvrstitvi pazniškega osebja v plačilne razrede, in sicer: paznik od XVIII. do XV. razreda, višji paznik od XV. do XIV. razreda, nadzornik paznikov od XIII. do XII.

⁷² Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o državnih uslužbencih, Ur. list FLRJ, št. 44/48, z dne 29. maja 1948, čl. 31.

⁷³ Pravilnik o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, 1952.

⁷⁴ Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru za notranje zadeve, 1953.

⁷⁵ Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru za notranje zadeve, 1953.

razreda in poveljnik paznikov od XII. do VIII. plačilnega razreda. Za paznika so veljali štirje periodični poviški v XV. plačilnem razredu, za višjega paznika, nadzornika paznikov in poveljnika paznikov pa trije periodični poviški v XIV., XII., XI. in VIII. plačilnem razredu. Periodični poviški so znašali v VIII. razredu 600 dinarjev, v XI. razredu 500 dinarjev, v XII., XIV. in XV. razredu pa 400 dinarjev.⁷⁶

4.5 Tri vrste uslužbencev državnih organov leta 1952

Sicer so za pazniško osebje veljale določbe temeljne uredbe o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov iz leta 1952.⁷⁷ Plača je bila določena po strokovni izobrazbi, nazivu, uspehu pri delu in službenih letih. Bilo je dvajset plačilnih razredov, od I. do XX. Plača v I. plačilnem razredu je znašala 22.500 dinarjev, v XX. pa 5.000 dinarjev. Državni uslužbenci z nazivom, za katerega se je zahtevala nižja strokovna izobrazba, so spadali v plačilne razrede od XX. do XIV., s srednjo strokovno izobrazbo so bili razvrščeni od XVI. do IX. plačilnega razreda ter tisti z višjo in visoko izobrazbo od XIV. do I. plačilnega razreda. Glede na vrsto del so se državni uslužbenci delili na a) upravne in strokovne uslužbence, b) na izvršilne uslužbence in c) na pisarniške uslužbence. Pripadal jim je lahko še položajni dodatek. Na začetku leta 1954 je bila ta uredba spremenjena in dopolnjena in objavljeno je bilo njeno prečiščeno besedilo. Plača je bila opredeljena kot temeljna, dopolnilna in položajni dodatek. Plačilni razredi so bili od najvišjega I. do najnižjega XX. Plača v I. plačilnem razredu je bila 22.500 dinarjev, v XX. pa 5.500 dinarjev. Uslužbenci z nazivom, za katerega se je zahtevala nižja strokovna izobrazba, so bili razvrščeni od XX. do XII. razreda, tisti s srednjo strokovno izobrazbo od XVI. do VIII. razreda in tisti z višjo ali visoko izobrazbo od XIV. do I. razreda.⁷⁸

Na osnovi zgornje temeljne uredbe iz leta 1952 je izšel pravilnik, ki je s 1. aprilom 1952 uvedel poseben dodatek za uslužbence v resorju za notranje zadeve.⁷⁹ Poseben dodatek je znašal od 500 do 3.000 dinarjev na mesec. Določil je, da uslužbencem v kazenskih poboljševalnih domovih pripada poseben dodatek, brezplačno stanovanje in kurivo. Čez dobri dve leti je bil znesek tega dodatka določen v znesku od 500 do 6.000 dinarjev na mesec.⁸⁰ Leta 1956 je to uredila uredba.⁸¹ Uslužbencem notranjega resorja je pripadal tak dodatek v višini od 1.000 do 10.000 dinarjev mesečno. Uporabljala se je od 1. julija 1956. Zvezni državni sekretar za notranje zadeve je bil pooblaščen, da izda pravilnik o tem dodatku.

4.6 Določbe o uporabi prisilnih sredstev iz leta 1956

Zvezni zakon je leta 1956⁸² obširneje opredelil, kaj obsegajo notranje zadeve: to je neposredno izvrševanje zakonov in drugih predpisov ter organiziranje služb za opravljanje drugih upravnih zadev in dejavnosti na področju zaščite državne varnosti, javnega reda, reda in miru, svobode in pravic državljanov ter

⁷⁶ Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, 1954.

⁷⁷ Temeljna uredba o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, 1952.

⁷⁸ Uredba o spremembah in dopolnitvah temeljne uredbe o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, 1954.

⁷⁹ Pravilnik o posebnem dodatku uslužbencev resora notranjih zadev, 1952.

⁸⁰ Pravilnik o spremembi pravilnika o posebnem dodatku uslužbencev resora notranjih zadev, 1954.

⁸¹ Uredba o posebnem dodatku za uslužbence organov za notranje zadeve, 1956.

⁸² Zakon o organih za notranje zadeve, 1956, člani 1, 5, 8, 13, 82, 83, 84, 101 in 104.

družbenega in zasebnega premoženja ter na področju izvršitve kazni, civilne zaščite in osebnih stanj. To je bilo podrobneje določeno v obliki trinajstih področij notranjih zadev, kjer so v šesto področje šteli izvršitve kazni, varnostnih ukrepov in vzgojnih poboljševalnih ukrepov, če niso posamezne od teh zadev v pristojnosti drugih organov; te slednje zadeve so bile vključene med tiste, ki so splošnega pomena za federacijo.

Organi za notranje zadeve so organizirali službe in zavode za izvršitev kazni, varnostnih ukrepov in vzgojnih poboljševalnih ukrepov ter za čuvanje oseb, zoper katere je v kazenskem postopku odrejen pripor ali preiskovalni zapor.

Miličniki in uslužbenci straže v KPZ so imeli pravico in dolžnost nositi orožje po predpisih o njihovi oborožitvi. Poleg tega so nosili tudi gumijevko v primerih, ki jih določijo pravila službe.

Skupno je bilo določilo, kdaj smeta miličnik in uslužbenec straže KPZ uporabiti prisilna sredstva.

a) Fizično silo ali gumijevko sta smela uporabiti tedaj, ko je bilo treba obvladati upiranje osebe, ki je motila red in mir, ali jo je bilo treba pridržati ali privedi ali odvrniti njen napad.

b) Strelno orožje je smel miličnik ali stražnik v KPZ pri opravljanju službe uporabiti tedaj, če ni mogel drugače: zavarovati življenja državljanov; obvladati nasilnega protipravnega upiranja, na katerega je naletel pri opravljanju pomembnejše uradne naloge; preprečiti bega osebe, zasačene pri hujšem kaznivem dejanju, ali osebe, za katero je izdana tiralica; preprečiti bega oseb, ki jim je vzeta prostost in so mu zaupane v čuvanje; odvrniti od sebe hujšega fizičnega napada ali preprečiti poskusa napada, ki ogroža njegovo življenje; odvrniti napada na objekt, ki mu je zaupan v čuvanje, ali napada na premoženje večje vrednosti. Strelno orožje sta smela uporabiti le tedaj, če nista mogla s fizično silo ali gumijevko zagotoviti izvršitve uradne naloge. Če je bilo mogoče, sta morala prej na to opozoriti tistega, proti kateremu sta nameravala uporabiti orožje.

O disciplinskih prestopkih stražarjev v KPZ so na prvi stopnji odločala disciplinska sodišča v KPZ, na drugi stopnji pa disciplinsko sodišče republiškega državnega sekretariata za notranje zadeve.

Ta zvezni zakon je uporabil ime stražarji v kazensko poboljševalnih zavodih in ne besedo pazniki. Slednja se je najbolj uveljavljala v naši republici.

Zvezni zakon je leta 1964⁸³ določil, da med zadeve državne uprave, ki jih opravljajo organi za notranje zadeve, spada tudi izvrševanje kazenskih sankcij, med notranje zadeve, ki imajo pomen za vso državo, je uvrstil izvrševanje kazenskih sankcij. Zvezni sekretariat za notranje zadeve je bil odgovoren za izvrševanje notranjih zadev, ki imajo pomen za vso državo tudi takrat, kadar jih opravljajo organi za notranje zadeve v republici.

Zadnji zvezni zakon o notranjih zadevah iz leta 1966⁸⁴ ni več vseboval nobenih določb o tem, da bi izvrševanje kazenskih sankcij spadalo pod notranje zadeve, kot je že omenjeno.

4.7 Nazivi in plače paznikov po uredbi iz leta 1958

Leta 1956 je začel veljati zakon o organih za notranje zadeve in nastala je potreba, da se na novo uredijo nazivi in plače uslužbencev v teh organih. Zato je izšla obširna uredba z 51 členi, ki se je uporabljala od 1. januarja 1958.⁸⁵ Med organe za notranje zadeve so šteli tudi stražo v KPZ, zato je uredba vsebovala tudi določbe o uslužbencih te straže.

⁸³ Temeljni zakon o službi notranjih zadev, 1964, členi 15, 17 in 19.

⁸⁴ Temeljni zakon o notranjih zadevah, 1966.

⁸⁵ Uredba o nazivih in plačah uslužbencev organov za notranje zadeve, 1958.

Uslužbenci straže v kazenskih poboljševalnih zavodih so imeli nazive paznik, višji paznik, nadzornik paznikov in poveljnik paznikov. Pazniki so spadali v plačilne razrede od XVIII. do XII., višji paznik od XVI. do X., nadzornik paznikov v XV. do VIII. in poveljnik paznikov v XII. do V. plačilnega razreda. V zaključnih plačilnih razredih paznikov so bili trije periodični poviški, za višje paznike, nadzornike in poveljnike pa dva periodična poviška.

Poseben dodatek na službo je znašal do 16.700 dinarjev na mesec. Odvisen je bil od pomena delovnega mesta, posebnih naporov in nevarnosti pri opravljanju službe. O tem dodatku je odločal zvezni državni sekretariat za notranje zadeve.

Pripravniska doba in strokovni izpit sta bila določena za naziv paznika, nadzornika paznikov in poveljnika paznikov. Pripravnik za paznika je moral imeti končano vsaj obvezno osnovno šolo; pripravnik za nadzornika paznikov popolno srednjo šolo ali njej enako strokovno šolo in šolo za rezervne oficirje; pripravnik za poveljnika paznikov pa končano fakulteto ali visoko šolo in šolo za rezervne oficirje.

Za pripravnike je znašala temeljna plača toliko: za paznika temeljna plača v XVIII. plačilnem razredu, za nadzornika paznikov temeljna plača v XV. plačilnem razredu in za poveljnika paznikov temeljna plača v XII. plačilnem razredu.

Pripravnik za paznika je med pripravniško dobo opravil praktični pouk v KPZ in na pripravniškem tečaju za paznike. Pripravnik za nadzornika in za poveljnika paznikov sta to opravila v KPZ. Zaključni izpit na tečaju se je štel kot strokovni izpit za paznika.

V višjega paznika je lahko napredoval paznik, ki je bil vsaj šest let paznik, dobil v zadnjih dveh letih vsaj oceno »se odlikuje« in je z uspehom končal šolo za višje paznike. Višji paznik je lahko napredoval v nadzornika paznikov, če je prebil tri leta v X. plačilnem razredu in je zadnji dve leti dobil oceno vsaj »se odlikuje«; če je v zadnjih treh letih dobil oceno »se posebno odlikuje«, je lahko napredoval v nadzornika paznikov, če je imel vsaj dve tretjini delovne dobe, ki se zahteva za redno napredovanje v višji naziv. Nadzornik paznikov je lahko napredoval v poveljnika paznikov, če je imel vsaj petnajst let službe v organih za notranje zadeve, če je najprej opravil izpit za poveljnika paznikov ali končal višjo upravno šolo za notranje zadeve in je bil v zadnjih treh letih ocenjen z oceno »se posebno odlikuje«. Nadzornik paznikov, ki je končal popolno srednjo šolo in končano višjo upravno šolo za notranje zadeve, je lahko napredoval v poveljnika paznikov, če je imel vsaj osem let službe v ONZ in je bil v zadnjih treh letih ocenjen z oceno »se posebno odlikuje«.

4.8 Strokovna izobrazba pazniškega osebja leta 1960

Na začetku avgusta 1954 je začel veljati pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev notranjih zadev,⁸⁶ ki ni zadeval pazniškega osebja. Izdan je bil na temelju uredbe o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov.⁸⁷ Tudi dopolnitev tega pravilnika s konca februarja 1957 se ni nanašala na pazniško osebje.⁸⁸ Na temelju zakona o javnih uslužbencih iz leta 1957 je decembra 1960 začel veljati pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev organov za notranje zadeve, ki je celovito uredil to področje.⁸⁹ Veljal je tudi za pazniško osebje.

⁸⁶ Pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev v resoru notranjih zadev, 1954.

⁸⁷ Temeljna uredba o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, 1952. Uredba o spremembah in dopolnitvah temeljne uredbe o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, 1954. Uredba je postala temeljna uredba o nazivih in plačah državnih uslužbencev.

⁸⁸ Pravilnik o dopolnitvah pravilnika o strokovni izobrazbi uslužbencev v resoru notranjih zadev, 1957.

⁸⁹ Pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev organov za notranje zadeve, 1960.

Pripravniška doba za nazive paznika, nadzornika paznikov in poveljnika paznikov je trajala dve leti. Za pripravnika za paznika je bil sprejet, kdor je končal osemletno šolo ali njej enako šolo ali izobrazbo kvalificiranega delavca; izjemoma je bila dovoljena le izobrazba štirih razredov osnovne šole. Pripravnik za nadzornika paznikov je moral končati popolno srednjo šolo ali njej enako šolo in šolo za rezervne oficirje. Za pripravnika za poveljnika paznikov je bil sprejet tisti, ki je končal fakulteto ali visoko šolo in šolo za rezervne oficirje.

Pripravnik za paznika je med pripravniško dobo opravil tečaj in praktični pouk v kazenskem poboljševalnem zavodu. Pripravnik za nadzornika ali poveljnika paznikov je opravil praktični pouk v zavodu in na okrajnem tajništvu za notranje zadeve. Strokovni pouk pripravnikov je potekal po načrtu, ki ga je pripravil predstojnik organa, kjer je bil pripravnik zaposlen. Med strokovnim poukom je pripravnik pisal dnevnik.

Po opravljenem pripravništvu je kandidat opravil strokovni izpit. Ta je za nadzornika paznikov obsegal isto snov, kot je veljala za pristava: a) splošni del je obsegal državno in politično ureditev Jugoslavije; temelje gospodarskega sistema Jugoslavije; predpise o delovnih razmerjih in o javnih uslužbencih; temeljna načela socialnega zavarovanja; predpise o splošnem upravnem postopku in o upravnih sporih; predpise o pisarniškem poslovanju; b) posebni del je obsegal: zakon o organih za notranje zadeve in organizacijske predpise teh organov; temelje kazenskega prava in kazenskega postopka; temelje kriminalistične taktike, metodike in tehnike; posebni del upravnega prava; temelje varnostne službe; osnovno poznavanje pravil za opravljanje službe ljudske milice; osnovno poznavanje sistema izvrševanja kazni, civilne zaščite in gasilstva. Poleg tega je program posebnega dela izpita obsegal še sistem izvrševanja kazni; pouk v streljanju, oborožitev in teorijo streljanja; taktiko, bojno uporabo strelskega voda.

Strokovni izpit za poveljnika paznikov je obsegal snov splošnega in posebnega dela takega izpita za referenta prve in druge vrste. Splošni del izpita je obsegal isto snov kot za pristava, dodana pa so bila še temeljna načela finančnega in kreditnega sistema Jugoslavije. Posebni del tega izpita je obsegal ista področja kot za pristava, vendar v celoti in ne le temeljev, dodani so bili še osnovni pojmi mednarodnega javnega prava s posebnim ozirom na pravni položaj tujcev. Poleg tega je posebni del izpita obsegal še pouk v streljanju, oborožitev in teorijo streljanja; taktiko, bojno uporabo pehotne čete; topografijo.

Strokovni izpit so opravljali pred izpitnimi komisijami, ki jih je imenoval republiški državni sekretar za notranje zadeve. Izpitna komisija je štela predsednika in štiri do šest članov, ki so bili hkrati izpraševalci. O poteku izpita so vodili zapisnik, ki ga je vodil zapisnikar. Izpit je bil pisni in ustni. Ocene so bile: opravil z odličnim uspehom, opravil s prav dobrim uspehom, opravil z dobrim uspehom in ni opravil. Ta izpit je smel kandidat opravljati dvakrat.

Za paznike so bili organizirani pripravniški tečaji. Trajali so najmanj šest mesecev. Predmetnik in učni načrt je določil zvezni državni sekretariat za notranje zadeve. Obsegala sta državno ureditev Jugoslavije; zakon o organih za notranje zadeve in organizacijske predpise teh organov; pravila za opravljanje službe ljudske milice; temelje kazenske zakonodaje; temelje kriminalistike; upravno zakonodajo; telesno vzgojo; pouk v streljanju in oborožitev; postrojevalni pravilnik. Republiški državni sekretariat za notranje zadeve je smel določiti dopolnilni del gradiva ter dopolnil ta (zvezni) učni načrt in predmetnik. Opravljeni zaključni izpit na tečaju za paznike se je štel kot strokovni izpit za paznika.

Za napredovanje v poveljnika paznikov je bilo treba opraviti še poseben izpit. Ta je obsegal enako snov kot za napredovanje v čin majorja ljudske milice: ustavno pravo Jugoslavije; kazensko pravo Jugoslavije; kriminalistiko; zakon o organih za notranje zadeve ter zakone in uredbe, s katerimi je urejen uslužbanski status uslužbencev ljudske milice in straže v kazensko poboljševalnih zavodih; pravila za opravljanje službe ljudske milice; upravno pravo Jugoslavije; temelje mednarodnega javnega prava; varnostno službo; taktiko, bojno upora-

bo pehotne čete. Izpitno komisijo za ta posebni izpit je imenoval zvezni državni sekretariat za notranje zadeve.

Ta pravilnik je določil tudi posebne izpite za priznavanje strokovne izobrazbe višje stopnje. Tega je bilo dopustno opravljati le za priznavanje neposredno višje strokovne izobrazbe. Izpit je obsegal splošni in posebni del. Določen je bil program za oba dela tega izpita za priznanje srednje, višje in visoke izobrazbe.

4.9 Strokovni posvet o naših zaporih leta 1965

Sredina oziroma druga polovica šestdesetih let 20. stoletja je postajala zanimiva tudi glede zamisli o vlogi našega pravosodja in varnostnih služb. Skoraj leto dni pred znamenitim brionskim plenumom CK ZKJ, ki je bil 1. julija 1966, je bilo v Ljubljani posvetovanje o razmerah v kazenskih poboljševalnih zavodih v Sloveniji. Organizirala sta ga Oddelek za izvrševanje kazenskih sankcij pri Republiškem sekretariatu za notranje zadeve in Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. Posvet je trajal od 28. septembra do 2. oktobra 1965. Udeležili so se ga zlasti vodilni uslužbenci kazenskih poboljševalnih zavodov. Ob koncu srečanja so sprejeli sklepe, ki so obravnavali ta področja: spoznavanje osebnosti obsojencev; izobraževanje kadra; kadrovanje v kazensko-poboljševalne zavode; prevzgoja obsojencev; postpenalna pomoč in gospodarsko poslovanje KPZ. Sklepi so se v dobri meri nanašali tudi na pazniško osebje.

V poglavju o izobraževanju kadrov v teh zavodih so med drugim zapisali tudi to: pazniki se morajo redno šolati na Strokovni šoli za notranje zadeve v Tacnu; vsi pazniki morajo končati petmesečni pripravniški tečaj; za napredovanje v višje paznike je treba organizirati dopolnilne tečaje; nadzorniki paznikov morajo imeti končano srednjo strokovno šolo za notranje zadeve v Tacnu; pazniki, ki so imeli delovne izkušnje, a niso končali ustreznih tečajev ali šol, se morajo dopolnilno izobraževati v zavodu in pokazati znanje pred komisijo.

Poglavje o kadrovanju v zavodih je poudarilo, naj se sposobni pazniki predvidijo za nadaljnje šolanje, drugi pa razporedijo po sposobnostih in znanju. Nadaljuje naj se popolnjevanje paznikov iz vrst miličnikov, a prestop naj dosežejo le tisti, ki imajo ugodne miličniške ocene.

Med avtorji prispevkov za ta posvet je bil tudi dr. Miloš Kobal, ki je prikazal agresivnostne situacije v zaporih in njihovo obvladovanje. Agresivnost lahko izzovejo tri vrste situacij: a) zapor sam po sebi kot prisiljevanje rojeva razmeroma malo agresivnih kriz; b) odrekanje, ko zapornikom ni uslišana prošnja po ugodnosti, je bolj nevarno za nastanek agresivnostne krize; c) največ agresivnostnih kriz rojeva napačno ocenjevanje razmer bodisi pri zapornikih bodisi pri uslužbencih zavoda. Poročevalec je ocenil, da je osebnostna problematika paznika precej podobna osebnostni problematiki nekaj skupin zapornikov.⁹⁰

Iz tega kratkega prikaza vsebine omenjenega posvetovanja je mogoče ugotoviti, kako velik poudarek je bil tedaj na posvetu dan pazniški službi v zaporih.

V. PAZNIKI SO PREŠLI V PRISTOJNOST PRAVOSODJA

Zlasti po končani drugi svetovni vojni so v razvitih državah sveta nastajali tudi novi pogledi na kaznovanje storilcev. Dotlej sta bili vodilni načeli kaznovanja storilcev maščevanje in zastraševanje, da drugi ne bi stopili na pot zločina.

⁹⁰ Posvetovanje o problemih kazenskih poboljševalnih zavodov, str. 87–89. Kobal: *Agresivnostne situacije v zaporih in njihovo obvladovanje*, str. 97–103.

Sedaj pa je dobivalo svojo vlogo tudi načelo odvzema prostosti v zaporih, v kolonialnih metropolah pa tudi deportacija v kolonialna ozemlja. Zapor je pripeljal do odprave številnih smrtnih in telesnih kazni.⁹¹ Temeljni cilj penološke teorije in prakse je bil v tem, da storilca usposobi za spoštovanje družbenih norm in vrednot, da postane koristni član družbe.⁹²

Prišlo je do uvajanja številnega strokovnega osebja v zaporih, od penologov, psihologov, socialnih delavcev do zdravnikov. Njihova naloga je bila, da s prevzgojnimi metodami ustvarjajo pogoje za proces rehabilitacije. Poleg njih je bilo tam številno osebje, ki je skrbelo, da ne bi prihajalo do pobegov iz zavodov, zagotavljali so red in disciplino v zavodih. Tudi za čuvaje se je v ospredje postavljala nova naloga: sodelovanje pri prevzgoji in resocializaciji obsojenih oseb. Tako se zmanjšuje dosedanja delitev dela med strokovnim in čuvajskim osebjem.⁹³

5.1 Naši pazniki so dobivali drugačno vlogo

Kot drugo obdobje v procesu profesionalizacije penološke stroke pri nas je mogoče šteti obdobje od leta 1968 do leta 1991. Usmeritev izvrševanja kazenskih sankcij se je prenesla z varnostne komponente na obravnavo obsojencev. Leta 1970 je penološki funkcionar zapisal, da pazniška služba kljub prenosu nalog na pravosodje ni opustila kaznovalnega in zastraševalnega koncepta kaznovanja.⁹⁴ Leta 1973 so pristojnosti za izvrševanje kazenskih sankcij prešle iz zveze na republiko, saj je zvezni predpis te vrste prenehal veljati.⁹⁵ Slovenija je istega leta dobila svoj predpis, ki je imel celo 269 členov.⁹⁶

Hkrati sta bila sprejeta predmetnik in učni načrt za novo šolo za paznike v Sloveniji.⁹⁷ Ta sta določila, da prihodnji pazniki dobijo splošna znanja iz programov srednjih šol in posebna znanja iz kazenskega prava, penologije, pedagogike, penološke andragogike, psihologije, osnov psihiatrije, osnov kriminalistike, predpisov o izvrševanju kazenskih sankcij itd. Kdor je hotel postati paznik, jo je moral uspešno končati. Ta šola je ugasnila konec osemdesetih let 20. stoletja. Leta 1975 je bilo ustanovljeno Slovensko penološko društvo, ki je leta 1976 sprejelo kodeks penološke etike. S tem kodeksom so se seznanili vsi delavci v kazenskih poboljševalnih zavodih v naši republici in tudi v šolanju paznikov mu je bila dana ustrezna pozornost. Na ta način se je naša penološka stroka uvrstila med podobne države na Zahodu.

V slovensko pravosodje je počasi prodiralo novo načelo: ljudi pošiljajo v jetnišnice zato, ker so kaznovani, ne pa zato, da bi bili kaznovani. To je postalo vsebina današnje penologije, je zapisal avtor obsežne tuje študije o zgodovini zločinstva in kaznovanja.⁹⁸

5.2 Ukrepi po uporabi obsojencev na Dobu

Sredi julija 1974 je prišlo v kazenskem poboljševalnem domu Dob pri Mirni do najhujših protestov zapornikov pri nas, ki so pomenili pravi upor.

V soboto, 13. julija 1974, zvečer, je bila na svetovnem prvenstvu v košarki,

⁹¹ Milutinović: *Kriminologija*, str. 460, 465.

⁹² Isto kot opomba 91, str. 489.

⁹³ Isto kot opomba 91, str. 522.

⁹⁴ Čerin: *Izobraževanje pazniškega osebja*, str. 90–96.

⁹⁵ Zakon o prenehanju veljavnosti zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, 1973.

⁹⁶ Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, 1973.

⁹⁷ *Predmetnik in učni načrt za poklic penološki delavec paznik*, 1973.

⁹⁸ Hibbert: *Zgodovina zločinstva in kazni*, str. 440.

ki se je odvijalo v dvorani Tivoli v Ljubljani, na sporedu tekma med Jugoslavijo in ZDA. Tedenski program gledanja televizije v KPZ Dob ni predvideval, da bi obsojenci lahko gledali ta prenos. Zato so televizorje izključili, kar je povzročilo nemir zlasti v stavbi, kjer so bivali obsojenci povratniki. Prišlo je do nereda, požiganja in uničevanja opreme, ki ga tudi naknadna odobritev gledanja TV-prenosa ni pomirila. V razgovorih med obsojenci in upravo zavoda so se dogovorili, da bodo o zahtevah obsojencev govorili na sestanku v ponedeljek. Med zahtevami obsojencev so našteli: dovoljen ogled več TV-prenosov, zamenjava zdravstvenih delavcev v zavodu, zamenjava nekaterih paznikov, boljša hrana itd.

V nedeljo, 14. julija 1974, se je nemir začel v stavbi, kjer so bivali mlajši obsojenci. Tedaj se je uprava KPZ, ki ji je načeloval, ob 20.00 odločila za poseg milice. Na kraj so prišli deli posebne enote milice iz Novega mesta in Ljubljane, sodelovala je tudi četa rezervnih miličnikov iz bataljona, ki je bil ta čas na usposabljanju v miličniški šoli v Tacnu. Ponoči jim je uspelo vzpostaviti red v obeh uporniških zaporniških stavbah in v ponedeljek zjutraj je bil poseg povsem končan. Zoper kolovodje neredov sta bili uporabljeni fizična sila in gumijevka. Posebna komisija delavcev pravosodja in notranjih zadev je v svojem poročilu o dogodkih naštela tudi stvarne okoliščine, ki so privedle do neredov in nato do posega milice: a) utesnjenost s prostori, saj so tedaj potekala popravila v stavbi za povratnike; b) tedaj je bila več dni po celotni Sloveniji velika vročina, prostori KPZ Dob pa niso imeli klimatskih naprav; c) med povratniki so bile osebe, ki bi bolj spadale v zdravstveno ustanovo; č) v zavodu je bilo premalo vzgojiteljev in paznikov.⁹⁹

Dogodki v KPZ Dob so navrgli tudi vprašanje, kako ustrezno pozornost nameniti tudi usposabljanju in izpopolnjevanju znanja vseh pooblaščenih uradnih oseb v teh zavodih, zlasti paznikov. Vodstvo izvrševanja kazenskih sankcij na ministrstvu za pravosodje, organizacijo uprave in proračun se je odločilo, da bo organiziralo in izvedlo tudi krajše oblike usposabljanja za paznike. Prvi seminar je bil 6. junija 1979 za vse poveljnike intervencijskih enot pooblaščenih uradnih oseb v kazenskih poboljševalnih zavodih, drugi pa 2. oktobra 1980.

K sodelovanju so obakrat povabili tudi avtorja tega sestavka, ki je v treh učnih urah obakrat orisal izredne dogodke v zavodih. Poudarek je bil na izkušnjah te vrste iz tujine, saj pri nas ni bilo pomembnejših izkušenj. Podrobneje je prikazal zlasti zgoraj opisani upor obsojencev v KPZ Dob pri Mirni 13. in 14. julija 1974; avtor je bil tedaj poveljnik čete rezervnih miličnikov, ki je iz Tacna prišla v zavod in pomagala pri vzpostavljanju reda in miru. Iz teh gradiv je nastal članek o protestnih pojavih v zaporih, kjer je bilo prikazano zlasti dogajanje v zahodnih državah.¹⁰⁰

Med ukrepi na področju prestajanja kazni zapora je po tem upor na Dobu treba omeniti tudi oblikovanje lastnih enot za posredovanje ob izrednih dogodkih v zaporih. Sestavljali so jih pazniki, ki naj bi izvajali ukrepe za umiritev razmer, tudi prisilne. Šele, ko to ne bi zaleglo, bi na pomoč poklicali milico. Te enote paznikov so se tudi ustrezno opremile za intervencije, starešine paznikov pa so jih usposabljali za posredovanje, saj so jih prej za to usposobili.

Ta upor na Dobu ni bil osamljen, saj je zlasti v tujini v 70. letih 20. stoletja prihajalo do uporov jetnikov. Tuji strokovnjak je zapisal, da reforme v zaporih po letu 1945 niso nikoli zares učinkovale, čeprav so bila temeljna načela znana že skoraj 150 let. Naštel je sedem takih načel, ki bi morala biti uveljavljena v praksi, a niso bila ali ne v celoti.¹⁰¹

⁹⁹ Čelik: *Varstvo javnega reda in miru, Neredi v KPD Dob pri Mirni*, str. 188–193.

¹⁰⁰ Čelik: *Protestni pojavi v zaporih*, str. 205–215.

¹⁰¹ Foucault: *Nadzorovanje in kaznovanje*, str. 293–295.

5.3 Neposredno spremljanje dogajanja med obsojenci

Po uporabi obsojencev v kazenskem popravilnem zavodu na Dobu julija 1974 je stopilo v ospredje vprašanje nevarnosti v naših zaporih pred izbruhom podobnih dogodkov. Tedaj so se vodilni delavci na Republiškem sekretariatu za notranje zadeve SRS skupaj z vodstvom Republiškega sekretariata za pravosodje dogovorili o skupnem nastopu pri preprečevanju neljubih dogodkov med zaporniki.

Na republiškem sekretariatu za notranje zadeve so izbrali izkušenega kriminalista, ki je svoje delovno mesto dobil na Dobu. Njegove naloge so bile, da stalno spremlja dogajanje med obsojenci, zaznava morebitne priprave na upor, odkriva morebitne stike obsojencev z obsojenimi osebami v drugih slovenskih zaporih ali v Jugoslaviji, ki bi merili na skupno protestno akcijo zoper pravosodje itd.

Ta kriminalist je bil v stalnih službenih stikih s svojimi starešinami na upravi za zatiranje kriminalitete RSNZ SRS, z vodstvom zavoda na Dobu pa tudi z vodstvom uprave službe državne varnosti na RSNZ SRS. Svojo pozornost na podobne priprave v zaporih je usmerila tudi služba državne varnosti s svojimi metodami in sredstvi.

Ti ukrepi so veljali do spremembe oblasti v Sloveniji leta 1990 oziroma leta 1991. Pokazali so se kot uspešni zlasti na področju preprečevanja ekscesov med obsojenci. Ne le glede morebitnega upora, marveč tudi glede vnosa raznih mamil med obsojence, strelnega orožja in podobno.

5.4 Protesti zoper vojaško pravosodje v Ljubljani

V čas konec 80. let 20. stoletja spada tudi protestno dogajanje v Ljubljani, ki je nastalo zaradi poseganja vojaških varnostnih in pravosodnih organov na civilno področje in v njihovem uradnem jeziku (srbohrvaščini).

Junija in julija 1988 je v Ljubljani potekal postopek pred vojaškim sodiščem zoper četverico oseb. Trije so bili civilne osebe, in sicer Janez Janša, David Tasić in Franci Zavrl, Ivan Borštner pa je bil podčastnik Jugoslovanske ljudske armade. Javnost je razburilo zlasti to, da je vojska posegla na civilno področje in izvedla proces v srbohrvaškem jeziku. Zaradi tega je prišlo do raznih oblik protestov zoper vojsko.

Ti so najprej potekali pred vojašnico »4. julij« in tamkajšnjimi vojaškimi zapori 9. armadnega območja, saj je bila trojica v priporu prav v vojaških zaporih; Franci Zavrl pa se je pred aretacijo in priporom rešil s tem, da se je zatekel v bolnišnico za duševne bolezni na Studencu.

Ko se je na sedežu vojaškega sodišča začel sodni postopek zoper četverico, so se protesti začeli na Roški cesti, kjer je stalo poslopje vojašnice »Maršal Tito«. Trajali so vse dni trajanja tega postopka. Ob sklepu tega procesa in razglasitvi sodbe se je tam zbralo približno 10.000 oseb.

Protestnega shoda na Trgu osvoboditve se je 21. julija 1988 udeležilo okoli 25.000 ljudi, takega shoda v Mostecu, imenovanega tovariški miting, pa 22. julija 1988 približno 1.500 ljudi.¹⁰²

Prišlo je do vrste drugih nasprotovanj vojaškemu pravosodju, ki so se odvijala ne le v Ljubljani, temveč tudi drugje po Sloveniji.

¹⁰² Čelik: *Protestni pojavi, povezani s postopkom zoper četverico*, str. 327, 328.

VI. V SAMOSTOJNI SLOVENIJI NASTOPI PRAVOSODNA POLICIJA

V tretje obdobje profesionalizacije penološke stroke sta oba že imenovana avtorja¹⁰³ uvrstila čas samostojne Slovenije od leta 1991 dalje. Pozornost naših penologov se je usmerila v skrb za varstvo pravic in obravnavanje obsojenih oseb. V tem razdobju v Ljubljani ni bilo več penološke šole in strokovnjaki so ocenili, da so se povečale težnje, da bi zaporsko osebje organizirali po klasičnem policijskem modelu.¹⁰⁴

6.1 Iz organiziranosti izvrševanja kazenskih sankcij

Leta 1995 so osem samostojnih enot Ministrstva za pravosodje združili in nastala je Uprava Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij. To je organ v sestavi pravosodnega ministrstva. Vodi jo generalni direktor. Med drugim ta uprava skrbi za izobraževanje zaporskega osebja.

Danes je v Sloveniji šest zavodov za prestajanje kazni zapora, ki so se tako preimenovali iz dotedanjih kazenskih poboljševalnih domov in zaporov: a) Tisti na Dobu je namenjen obsojencem od enega leta in pol do 30 let zapora; b) zavod na Igu pri Ljubljani je namenjen vsem ženskim obsojenkam; c) zavod v Celju je namenjen vsem mladoletnikom; č) zavod v Kopru z oddelkom v Novi Gorici je namenjen obsojencem s kaznijo zapora do enega leta in pol; d) zavod v Ljubljani z oddelkoma v Radovljici in Novem mestu ter odprtim oddelkom na Igu je namenjen obsojencem s kaznijo zapora do enega leta in pol; e) zavod za prestajanje kazni zapora Maribor z oddelkom v Murski Soboti in odprtim oddelkom v Rogozi je prav tako namenjen osebam z zaporno kaznijo do enega leta in pol. Poleg teh šestih zavodov je še Prevezgojni dom Radeče.

Vseh šest zaporov je bilo organizirano podobno: a) sektor za obravnavo, ki ga sestavljajo oddelek za vzgojo, oddelek za varnost in oddelek za delo; b) sektor za pravne in ekonomske zadeve.

Zaporski delavci se delijo v tri skupine: a) vodstvene delavce; b) strokovne delavce in c) paznike. Za poklic pravosodnega varnostnega policista je določenih šest pogojev, in sicer slovensko državljanstvo, znanje slovenščine, končana srednja šola, nekaznovanost, psihofizična ustreznost in pozitivna varnostna preverba. Po končanem 18-mesečnem temeljnem usposabljanju podajo prisego, ki se glasi: »Slovesno prisegam, da bom pri izvajanju nalog varovanja in nadzora vestno, odgovorno, humano in zakonito izpolnjeval svoje naloge ter spoštoval človekove pravice in temeljne svoboščine.« Poleg temeljnega so pazniki deležni tudi posebnih oziroma nadaljevalnih usposabljanj.¹⁰⁵

6.2 Nedavni protesti obsojencev

Proti koncu leta 2017 je dogajanje v naših zaporih spet pritegnilo pozornost naše javnosti. Prišlo je do dveh dogodkov te vrste. Šlo je za svojevrstno ne-spoštovanje hišnega reda tako v Zavodu za prestajanje kazni zapora v Ljubljani kot tudi v Zavodu za prestajanje kazni zapora na Dobu.

V petek, 13. oktobra 2017, proti večeru, se skupina 23 pripornikov po popoldanskem sprehodu ni hotela vrniti v svoje zaporniške prostore v Ljubljani in nekateri so splezali na tamkajšnji nadstrešek. Na ukaz pravosodnih policistov so s tem prenehali in odšli v sobe. Poseg pravosodnih policistov s silo ni

¹⁰³ Meško in Hacin: *Profesionalizacija*, str. 312.

¹⁰⁴ Isto kot opomba 103, str. 318.

¹⁰⁵ Isto kot opomba 103, str. 319, 321 in 322.

bil potreben. Pristojni so ocenili, da je bil protest priprtih oseb povezan s tem, da je bil njihov kolovodja Valon Hoxaj s strani uprave zapora deležen strožjega varnostnega režima.¹⁰⁶ Pravosodni policisti so bili prav tistega dne na sindikalnem izletu na Primorskem. Vodstvo je odredilo sklic vseh razpoložljivih mož, ki so bili dosegljivi, policija pa je čakala pred stavbo na Povšetovi 5, je novinarju povedal Miran Candellari, direktor tega zavoda.¹⁰⁷ Poseg s silo ni bil potreben.

Čez pet dni, to je v sredo, 18. oktobra 2017, je do nekoliko podobnega dogodka prišlo v osrednjem slovenskem Zavodu za prestajanje kazni zapora Dob pri Mirni. Po popoldanskem sprehodu se dvajseterica zapornikov ni hotela vrniti v svoje sobe, nekaj pa jih je splezalo na cevi toplovoda in se tam posedlo. Po izdanih ukazih pravosodnih policistov so se vrnili v svoje sobe, tako da poseg s silo ni bil potreben.¹⁰⁸

Bržkone sta bila ta dogodka povod, da je izšel obširen intervju z Jožetom Podržajem, generalnim direktorjem Uprave Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij.¹⁰⁹ Oglasil se je tudi Franc Brinc, upokojeni sodelavec Inštituta za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani. V daljšem prispevku je opisal številne tovrstne dogodke na tujem, zlasti kočljivosti glede uporabe sile in strelnega orožja proti zapornikom.¹¹⁰

Časnikarji, ki so poročali o teh dveh protestnih dogodkih pri nas, so med drugim navedli tudi podatek, da je bilo tedaj v Sloveniji 1.332 zaprtih in priprtih oseb, ki jih je varovalo 547 pravosodnih policistov. To bi pomenilo, da so na enega paznika prišle povprečno malo manj kot po tri zaprte oziroma priprte osebe.

6.3 Nezadovoljstvo tudi med delom pravosodnih policistov

Nemalo pozornosti so na začetku leta 2019 pri nas pritegnili dogodki v Zavodu za prestajanje kazni zapora v Koprju. Tam sta bila v priporu od konca avgusta oziroma od sredine septembra 2018 dva tuja državljana. Damjan Mitrovič, državljan Srbije, je bil pri nas prijeto na temelju srbske tiralice zaradi suma kaznivega dejanja proizvodnje in prometa s prepovedanimi drogami. Dragan Milosavljevič, državljan Bosne in Hercegovine, je bil prijeto zaradi suma storitve enakega kaznivega dejanja, pri nas v Sloveniji pa osumljen tudi kaznivega dejanja prepovedanega prehoda državne meje.

Med priporom, kjer sta čakala na izročitev v domovino, sta skrbno načrtovala svoj pobeg iz pripora. Načrt sta uresničila zgodaj zjutraj v soboto, 29. decembra 2018. V službi so bili tisto noč z 29. na 30. december 2018 štirje pravosodni policisti, kot je določal raspored službe. Lov za pobeglima se je začel zjutraj, ko so ugotovili, da je njuna soba prazna in ju ni bilo na zajtrku. Javnost je o tem izvedela tudi iz časopisja.¹¹¹

Oblikovana je bila komisija za preučitev okoliščin tega pobega, saj je bil to prvi primer v tem zaporu, ki je veljal za zelo sodobnega in varnega. Člani komisije so takole opisali domnevni način pobega: prežagala sta rešetke na oknu, iz rjuh napravila vrv in se spustila na notranje dvorišče, nato sta se s pomočjo tam parkiranega kontejnerja in žimnic povzpela na streho tovrstnega vhoda ter od tam na prostost.

Vodstvo zapora je skušalo glavno krivdo za pobeg naprtiti članom sindikata državnih organov, ki ima tam med zaposlenim osebjem nekaj članov. Spre-

¹⁰⁶ Lovšin: *Protest v zaporu zaradi varnostnih ukrepov zoper kolovodjo*, str. 1 in 3.

¹⁰⁷ Predanič: *Na Povšetovi rajali zaporniki*, str. 8; Damjana Žist: *Upor v ljubljanskem zaporu*, str. 20.

¹⁰⁸ Protest zapornikov tudi na Dobu, 19. 10. 2017, str. 2.

¹⁰⁹ Lovšin: *Obsojeni gospodarstveniki so se v zaporu dobro integrirali*, str. 14.

¹¹⁰ Brinc: *Begi in upori zapornikov, uporaba sile in orožja v zaporih*, str. 1 in 3.

¹¹¹ Pobeg iz zapora. V: *Dnevnik*, 31. december 2018, str. 12; P. K.: Ubežnika še na begu. V: *Dnevnik*, 3. januar 2019, str. 10.

govoril je tudi eden od pobeglih, in sicer Damjan Mitrovič, in sicer iz Italije, in za srbsko televizijsko postajo opisal potek pobega, za katerega ni krivil varnostnega osebja. Bržkone je bil očitek sindikalne krivde razlog, da so prizadeti 9. januarja 2019 sestavili odprto pismo za javnost in opisali razmere v zaporu, ki so jih primerjali s hotelom.¹¹² Vodstvo zopora in Jože Podržaj, generalni direktor Uprave za izvrševanje kazenskih sankcij na ministrstvu za pravosodje, sta na tiskovni konferenci 11. januarja 2019 orisala potek dogodkov in bilo je slišati tudi očitek, da so pravosodni varnostni policisti skušali pobeg izrabiti za obračun z vodstvom zopora, kjer naj bi razmere oziroma ravnanje z zaporniki vrnili na staro pot. O svojem pismu so 14. januarja 2019 spregovorili zbrani pravosodni policisti na zboru v bližini stavbe zopora, kar je bilo nekoliko podobno javnemu protestnemu shodu. Ministrica za pravosodje Andreja Katič je 15. januarja 2019 obiskala zapor in že predstavila Janjo Pahor Mohorič, vršilko dolžnosti direktorice omenjenega zavoda. Novinarji so izvedeli namreč, da bo Dušan Valentinčič, dotedanji direktor koprškega zopora, 22. januarja 2019 nastopil pokoj.¹¹³

Ob tem dogodku se je spet poudarilo vprašanje o povečanju števila pravosodnih policistov v naših zaporih, tudi v Kopru. Na dan so prišle zamisli, da bi to vlogo lahko prevzeli tudi poklicni vojaki po 45. letu starosti. Svoje mnenje je povedal tudi kriminolog dr. Dragan Petrovec, profesor in sodelavec Inštituta za kriminologijo v Ljubljani. Opozoril je na to, da poklicni vojaki in zlasti policisti o zaporih razmišljajo precej drugače kot pazniki. V minimalnih pravilih o ravnanju z zaporniki, ki so bila v svetovni organizaciji sprejeta v 50. letih 20. stoletja, je priporočilo, da v zaporih ne bi zaposlovali niti policistov niti vojakov, je povedal.¹¹⁴

Omenjeni kriminološki strokovnjak je v svojem komentarju poskušal umiriti strasti, povezane s tem pobegom iz koprškega zopora. Ta pobeg je bil zgolj prekršek, saj je potekal brez nasilja nad osebjem. Sedaj tudi ni več dovoljeno uporabiti strelnega orožja na bežečega iz zopora zaprtega tipa. Slovenija naj bi se v zaporniškem sistemu vrnila tja, kjer je že bila in so jo zahodne demokracije dajale za zgled, je zapisal v svoj predlog.¹¹⁵

Prav tedaj je obsojenec Samo Tadin, ki je v zavodu na Dobu zaradi umora in poskusa umora prestajal kazen 30 let zopora, v hrbet z nožem dvakrat zabol del pravosodnega policista. To se je zgodilo opoldne, ko so mu pazniki odvzeli modem za brezžično povezavo na internet, kar v zaprtem zaporu ni bilo dovoljeno. Šlo je torej za maščevanje nad uradno osebo, podobno kot se je isti obsojenec iz maščevanja julija 2015 na Ižanski cesti namenoma zaletel v policijsko službeno vozilo in umoril enega ter ranil drugega policista.¹¹⁶

Kako je danes v naših zaporih? Sredi junija 2020 je bilo v teh zavodih na dan zaprtih povprečno po 1.435 zapornikov in pripornikov. Med njimi je bilo 30 odstotkov tujih državljanov. To je pomenilo prezasedenost nekaj naših zaporov. To se bo deloma izboljšalo, ko bo prenovljen zapor na Igu in do leta 2024 zgrajen novi v Dobrunjah, je zapisal novinar.¹¹⁷

¹¹² Knez: Žage za železo dobil »prek zidu«, skrival jih je v mleku. V: *Dnevnik*, 10. januar 2019, str. 11.

¹¹³ Direktor sprejel odgovornost in šel v pokoj. V: *Dnevnik*, 12. januar 2019, str. 1 in 3.

¹¹⁴ Lovšin: Bodo zapornike varovali vojaki? V: *Dnevnik*, 17. januar 2019, str. 4.

¹¹⁵ Petrovec: Pobeg iz Alcatraza. V: *Dnevnik*, 21. januar 2019, str. 16.

¹¹⁶ Lovšin: Morilec policista v zaporu napadel še paznika. V: *Dnevnik*, 22. januar 2019, str. 28.

¹¹⁷ Zapori vedno bolj polni. V: *Dnevnik*, 18. junij 2020, str. 4.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS Arhiv Republike Slovenije

- ◉ SI AS 16, Deželno predsedstvo za Kranjsko, 1791–1918.
- ◉ SI AS 61, Pokrajinska uprava za Slovenijo, Oddelek za notranje zadeve, 1919–1924.
- ◉ SI AS 2151, Zbirka Pavla Čelika, šk. 7, mapa 4.

LITERATURA

Brejc, Janko: *Od prevrata do ustave. V: Slovenci v desetletju 1918–1929*, Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 160–214.

Čelik, Pavle: *Varstvo javnega reda in miru*, Neredi v KPD Dob pri Mirni, II. izdaja, Ljubljana: Višja upravna šola v Ljubljani, Oddelek za notranje zadeve, V: SI AS, šk. 7, mapa 4.

Čelik, Pavle: *Slovenski stražniki 1918–1941*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002.

Čelik, Pavle: *Orožništvo na Kranjskem (1850–1918)*, Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2005.

Čelik, Pavle: Množični protesti zoper kriminaliteto. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 4, 1983, str. 332–338.

Čelik, Pavle: Protestni pojavi v zaporih. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 3, 1983, str. 205–215.

Čelik, Pavle: Protestni pojavi, povezani s postopkom zoper četverico (junija in julija 1988) v Ljubljani. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 4, 1988, str. 326–330.

Čerin, Miha: Izobraževanje pazniškega osebja. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 2, 1970, str. 90–96.

Debeljak, Biserka: *Muzej organov za notranje zadeve*, Ljubljana: MNZ RS, 2005.

Džinić, Jelena Špadijer: *Zatvoreniško društvo*, Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, 1973.

Enciklopedija Slovenije, 1. zvezek, g. Begunjski zapori, str. 313, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987.

Enciklopedija Slovenije, 5. zvezek, g. Kazenski zavod, str. 35–37, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.

Enciklopedija Slovenije, 7. zvezek, g. Mestna uprava in samouprava, g. Mestno pravo, str. 82 in 87, Ljubljana: Mladinska knjiga 1993.

Errichtung einer Provinzial-Zwangsarbeit-Anstalt in Laibach für Krain. V: *Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernement-Gebiet im Königreiche Illyrien*, predpis št. 84, Laibach 1852, str. 273–292.

Fister, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*, Slovenska matica, Ljubljana 1975.

Foucault, Michel: *Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zapora*, Ljubljana: Krtina, 2004.

Gesetze und Verfassungen in Justiz-Fache für die deutschen Staaten der Österreichischen Monarchie, von dem Jahre 1798 bis 1803, Wien: Aus der k. k. Hof-und Staats-Druckerei, 1816.

Golob, Matija: »Kriminalistična taktika«v Karolini in Terezijani. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 3, 1959, str. 7–27.

Grafenauer, Bogo: *Kmečki upori na Slovenskem*, Državna založba Slovenije, 1962.

Gruden, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje: Mohorjeva družba, 1992.

Guštin, Damijan: Sodni zapor v Ljubljani med drugo svetovno vojno. V: *Prispevki za novejšo zgodovino* 2 (1999) letnik XXXIX, str. 123–141.

- Hibbert, Christopher: *Zgodovina zločinstva in kazni*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1965.
- Jelić, Ilija: Kazneni i drugi slični zavodi Kraljevine Jugoslavije. V: *Policija*, 1930, št. 23–24, str. 1114–1121.
- Kobal, dr. Miloš: Agresivnostne situacije v zaporih in njihovo obvladovanje. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 3, 1966, str. 97–103.
- Krajevni leksikon Slovenije*, II. knjiga, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1971.
- Mal, Josip: *Zgodovina slovenskega naroda*, Celje: Mohorjeva družba, 1992.
- Melik, Jelka: *V Imenu Njegovega Veličanstva Kralja! Kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941*, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000.
- Meško, Gorazd in Hacin, Rok: Profesionalizacija penološke stroke v Sloveniji. V: *Varstvoslovje* 20 (2018), št. 3, str. 309–330.
- Mikola, Milko: *Delo kot kazen*, Zgodovinski arhiv, Celje 2002.
- Milutinović, Milan: *Kriminologija sa osnovima kriminalne politike i penologije*, drugo dopunjeno izdanje, Beograd: Savremena administracija, 1976.
- Planina, France: *Škofja Loka s Poljansko in Selško dolino*, Škofja Loka: Muzejsko društvo v Škofji Loki, 1976.
- Posvetovanje o problemih kazensko poboljševalnih zavodov. V: *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, št. 3, 1966, str. 87–89.
- Predmetnik in učni načrt za poklic penološki delavec paznik*, Ljubljana: Republiški sekretariat za pravosodje, organizacijo uprave in proračun, 1973.
- Ribnikar, Peter: Upor v Stični 3. junija 1753. V: *Arhivi* 1 (2002), št. 1, str. 47–56.
- Scholz, Tim: Das Gefangnis in der fruhen Neuzeit. – Tod eines Genangenen, V: *Der Mordfall Lackum. Justiz und Alltag im »Ruhrgebiet« um 1590: Eine virtuele Ausstellung: Entstehung und Zewck/Ralf–Peter Fuchs* (Herausgeber). <https://www.ruhr-uni-bochum.de/ng1/derMordfallLackum/index.html>.
- Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Government-Gebiet im Königreiche Illyrien*, 1820–1857.
- Slovenci v desetletju 1918–1928*, Ljubljana: Leonova družba, 1928.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1982.
- Studen, Andrej: *Rabljev zamah*, Slovenska matica v Ljubljani, 2004.
- Škerlj, Milan: Pravosodje v Sloveniji v prvih desetih letih po zedinjenju. V: *Slovenci v desetletju 1918–1928*, Ljubljana: Leonova Družba, 1928.
- Švajncer, J. Janez: *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Prešernova družba, 1992.
- Teater groze, stalna razstava mučilnih naprav od 16. do 18. stoletja, Celje: Zavod Celeia, brez letnice izdaje.
- Vilfan, Sergej: *Pravna zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Zemljič, Igor: *Oris ženske deviantnosti na začetku 20. stoletja in odmevi nanjo v slovenskem časopisju*, Ljubljana: 1998, diplomska naloga, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.

ČASOPISNI VIRI

- Bandur, Simona: Ne princese in vitezi, zaporniki so prebivali v grajskih sobanah. V: *Delo*, 9. 2. 2013, str. 20.
- Brecelj, Anton: Oskrba vojnih oškodovancev v Sloveniji. V: *Čas* XV (1921), str. 21–31.
- Brinc, Franc: Begi in upori zapornikov, uporaba sile in orožja v zaporih. V: *Dnevnik Objektiv*, 2. 12. 2017, str. 22–23.
- Čelik, Pavle: Neredi v KPD DOB pri Mirni 13. in 14. julija 1974. V: *SI AS*, 2151, šk. 7, mapa 4.

Knez, Primož: Žage za železo dobil »prek zidu«, skrival jih je v mleku. V: *Dnevnik*, 10. januarja 2019, str. 11.

Knez, Primož: Direktor sprejel odgovornost in – šel v pokoj. V: *Dnevnik*, 12. januarja 2019, str. 1 in 3.

Kranjec, Matjaž in Černoga, Meta: Molčali so in spali v krstah. V: *Nedeljski*, 28. 2. 2018, str. 16–17.

Lovšin, Peter: Protest v zaporu zaradi varnostnih ukrepov zoper kolovodjo. V: *Dnevnik*, 14. 10. 2017, str. 1 in 3.

Lovšin, Peter: Obsojeni gospodarstveniki so se v zaporu dobro integrirali. V: *Dnevnik*, 18. 10. 2017, str. 14.

Lovšin, Peter: Bodo zapornike varovali vojaki? V: *Dnevnik*, 17. januarja 2019, str. 4.

Lovšin, Peter: Morilec policista v zaporu napadel še paznika. V: *Dnevnik*, 22. januarja 2019, str. 28.

Perić, Toni: Ministrica ne gleda kriminalk. V: *Dnevnik*, 16. januarja 2019, str. 4.

Petrovec, Dragan: Pobeg iz Alcatraza. V: *Dnevnik*, 21. januarja 2019, str. 16.

P.K.: Ubežnika še na begu. V: *Dnevnik*, 3. januarja 2019, str. 10.

Pobeg iz zapora. V: *Dnevnik*, 31. decembra 2018, str. 12.

Predanič, Jure: Na Povšetovi rajali zaporniki. V: *Delo*, 14. 10. 2017, str. 8.

Protest zapornikov tudi na Dobu. V: *Dnevnik*, 19. 10. 2017, str. 2.

Zapori vedno bolj polni. V: *Dnevnik*, 18. junija 2020, str. 4.

Žist, Damjana: Upor v ljubljanskem zaporu. V: *Večer*, 14. 10. 2017, str. 20.

PRAVNI PREDPISI

Osnova o razporedu obsojencev na poedine kazenske zavode po 7. členu zakona o izvrševanju kazni na prostosti, Ur. list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 21/30, z dne 18. 1. 1930.

Postava od 10. maja 1873, s katero se dajo policijsko-kazenska določila proti dela boječim se (lenuhom) in proti vlačugarjem (potepuhom), Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 38/73, z dne 24. 6. 1873.

Postava 15. julija 1870, veljavna za vojvodino Kranjsko, zastran priganjanja obče škodljivih oseb v prisilno delavnico, Deželni zakonik za vojvodstvo kranjsko, št. 16/70, z dne 8. 8. 1870.

Postava, s katero se ukrepljejo kazensko-pravna določila o tem, koga je dopušče-no deržati v prisilnih delavnicah in popravnih, Državni zakonik za kraljevine in dežele v državnem zboru zastopane, št. 28/85, z dne 11. 7. 1885.

Pravilnik o dopolnitvah pravilnika o strokovni izobrazbi uslužbencev v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 8/57, z dne 20. 2. 1957.

Pravilnik o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 18/52, z dne 5. 4. 1952.

Pravilnik o posebnem dodatku uslužbencev resora notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 26/52, z dne 9. 5. 1952.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 8/53, z dne 18. 2. 1953.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 40/53, z dne 30. 9. 1953.

Pravilnik o spremembah in dopolnitvah pravilnika o izvršilnih uslužbencih v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 1/54, z dne 1. 1. 1954.

Pravilnik o spremembi pravilnika o posebnem dodatku uslužbencev resora notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 32/54, z dne 4. 8. 1954.

Pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev v resoru notranjih zadev, Ur. list FLRJ, št. 32/54, z dne 4. 8. 1954.

Pravilnik o strokovni izobrazbi uslužbencev organov za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 51/60, z dne 21. 12. 1960.

Razpis ministra pravde z dne 11. 8. 1924 o ustanovitvi prisilne delavnice v Stari Gradiški, Ur. list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 88/24, z dne 20. 9. 1924.

Razpis o ustanovitvi oddelka za prisilno vzgojo mladoletnic pri prisilni delavnici v Begunjah, Ur. list ljubljanske in mariborske oblasti, št. 47/25, z dne 27. 5. 1925.

Razpis o ustanovitvi prisilne delavnice v Begunjah, Ur. list Pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 65/23, z dne 14. 7. 1923.

Razpored o oddajanju mladoletnikov (mladoletnic) v zavode za vzgajanje in popljševanje, Ur. list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 21/30, z dne 18. 1. 1930.

Razpored o oddajanju oseb v zavode za izvrševanje očevalnih odredb, Ur. list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 21/30, z dne 18. 1. 1930.

Strafgesetz über Verbrechen und schwere Polizeii-Übertretungen, 3. 9. 1803.

Temeljna uredba o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, Ur. list FLRJ, št. 14/52, z dne 22. 3. 1952.

Temeljni zakon o službi notranjih zadev, Ur. list SFRJ, št. 46/64, z dne 25. 11. 1964.

Temeljni zakon o notranjih zadevah V: Ur. list SFRJ, št. 49/66, z dne 17. 11. 1966.

Uredba, kako postopati pri oddajanju oseb v prisilne delavnice, Ur. list Pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 65/23, z dne 14. 7. 1923.

Uredba o nazivih in plačah uslužbencev organov za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 7/58, z dne 19. 2. 1958.

Uredba o posebnem dodatku za uslužbence organov za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 27/56, z dne 27. 6. 1956.

Uredba o spremembah in dopolnitvah temeljne uredbe o nazivih in plačah uslužbencev državnih organov, Ur. list FLRJ, št. 4/54, z dne 28. 1. 1954.

Uredba o spremembi uredbe o nazivih in plačah uslužbencev organov za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 6/59, z dne 11. 2. 1959.

Uredba o spremembi uredbe o nazivih in plačah uslužbencev organov za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 51/60, z dne 21. 12. 1960.

Uredba o uniformiranju in oborožitvi pravosodne straže, Ur. list Kraljevske banske uprave Dravske banovine, št. 30/30, z dne 12. 2. 1930.

Ustavni amandmaji XXV. do LIII: k ustavi Socialistične republike Slovenije, Ur. list Socialistične republike Slovenije, št. 51/71, z dne 30. 12. 1971.

Zakon o izvrševanju kazni na prostosti, Ur. list Dravske banovine, št. 113/29, z dne 9. 11. 1929.

Zakon o izvrševanju kazenskih sankcij, Ur. list Socialistične republike Slovenije, št. 25/73, z dne 18. 7. 1973.

Zakon o narodni milici, Ur. list FLRJ, št. 101/46, z dne 17. 12. 1946.

Zakon o organih za notranje zadeve, Ur. list FLRJ, št. 30/56, z dne 18. 7. 1956.

Zakon o prenehanju veljavnosti zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, Ur. list SFRJ, št. 28/73, z dne 24. 5. 1973.

Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, Ur. list SFRJ, št. 15/68, z dne 17. 4. 1968.

Zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, Ur. list Pokrajinske uprave za Slovenijo, št. 95/21, z dne 11. 8. 1921.

SUMMARY

PRISON SECURITY PERSONNEL ON SLOVENE TERRITORY (FROM CASTLE JAILORS TO CORRECTIONAL OFFICERS)

From the introduction of punishing people with restriction of their freedom because of their acts, which were contradictory to the expectation of the society or government, there were persons who supervised such punishments.

These were executed in closed or special places respectively and supervisors had many different titles, guard being the most known in our country.

The developing society defined their rights and duties, their social standing, education or qualification and all other aspects, which defined their occupation considering morality.

History, from feudal times to today, can be observed also through personnel, who were in charge of security of imprisoned convicts and places where they lived during their imprisonment.

The importance of this question is confirmed also by the international society, which passed moral codices for security and other personnel in prisons. This was accepted also in Slovenia and is introduced to all who take part in the enforcement of penal sanctions. Among those, correctional officers, who have a greater role in re-education of convicts, are the majority.